

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ»

«LIKE A ROLLING STONE»
ΤΟ ΑΤΟΜΟ ΑΝΑΖΗΤΑ ΤΗΝ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΤΟΥ
ΣΤΟ ΡΟΚ ΣΤΙΧΟ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΓΙΑΝΝΗΣ ΑΦΕΝΔΡΑΣ

A.M. 4110M031

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΚΑΒΒΑΘΑΣ

ΑΘΗΝΑ, 2012

**«LIKE A ROLLING STONE»
TO ATOMO ANAZHTA THN TAYTOTHTA TOY
ΣΤΟ ΠΟΚ ΣΤΙΧΟ**

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή.....	5
---------------	---

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΘΕΩΡΙΕΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ

Εισαγωγικά.....	12
1.1. Το άτομο ως μονάδα.....	13
1.2. Το άτομο ως παράγωγο των εξωτερικών επιδράσεων.....	18
1.3. Το άτομο ως κοινωνικός εαυτός.....	21
Σύνοψη.....	28

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΛΑΪΚΗ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ ΚΑΙ ΡΟΚ ΜΟΥΣΙΚΗ

Εισαγωγικά.....	31
2.1. Λαϊκή κουλτούρα: γνήσια έκφραση ή καταναλωτικό προϊόν για τις μάζες;.....	33
2.1.α. Η λαϊκή κουλτούρα ως μαζική κουλτούρα και οι αναλύσεις της Σχολής της Φρανκφούρτης.....	33
2.1.β. Η κατανόηση της λαϊκής κουλτούρας και της αξίας της ως αποτέλεσμα πολλών παραγόντων.....	38
2.2. Ροκ μουσική και κουλτούρα.....	41
2.2.α. Το ροκ ως μαζική κουλτούρα.....	42
2.2.β. Το ροκ ως γνήσια έκφραση των νέων.....	43
Σύνοψη.....	46

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Η ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΤΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ ΤΟΥ ΑΤΟΜΟΥ ΚΟΙΝΟΣ ΘΕΜΑΤΙΚΟΣ ΤΟΠΟΣ ΣΤΗ ΡΟΚ ΣΤΙΧΟΥΡΓΙΚΗ

Εισαγωγικά.....	48
3.1. Το υπαρξιακό ερώτημα και η αγωνιώδης προσπάθεια απάντησής του.....	50
3.2. Το άτομο ως «ξένος».....	52
3.3. Το άτομο αμφισβητεί τα κατεστημένα πρότυπα.....	55
3.4. Η ανάγκη για ελευθερία στο επίκεντρο της ροκ στιχουργικής.....	60
3.5. Το ελληνικό ροκ.....	67
Συμπεράσματα.....	73
Βιβλιογραφία.....	76
Άλλες πηγές.....	80
Λίστα τραγουδιών.....	81

Εισαγωγή

Η ροκ μουσική είναι ένα φαινόμενο που μετρά κάτι παραπάνω από μισό αιώνα ζωής.¹ Κι όμως, μέσα σε αυτό το μισό αιώνα θα μπορούσε κανείς να πει ότι πέρασε με ραγδαία ταχύτητα από όλα τα στάδια που χαρακτηρίζουν την πορεία κάθε καλλιτεχνικού και κοινωνικού φαινομένου και στην πλειοψηφία των περιπτώσεων χρειάζονται πολύ περισσότερο χρόνο για την πραγματοποίησή τους. Αντιθέτως, η ροκ μουσική μοιάζει να ολοκλήρωσε πολύ γρήγορα τον κύκλο της γέννησης, της ακμής και της παρακμής της. Παρ' όλα αυτά, συνεχίζει μέχρι σήμερα να αποτελεί ένα από τα δημοφιλέστερα είδη μουσικής στον κόσμο με εκατομμύρια οπαδούς, πράγμα που κάνει το κλασικό σχήμα γέννηση – ακμή – παρακμή – θάνατος να μη φαίνεται επαρκές.

Όπως κάθε είδος τέχνης και όπως η ίδια η τέχνη γενικά, έτσι και το ροκ δεν πρέπει να αντιμετωπίζεται μόνο σαν ένα καλλιτεχνικό μόρφωμα, αλλά ως ένα κοινωνικό φαινόμενο που εκτός από το χώρο της τέχνης επεκτείνεται και επηρεάζει πολλούς ακόμα τομείς της ζωής των ανθρώπων από τα μέσα του 20^{ου} αιώνα μέχρι σήμερα. Λίγες μορφές τέχνης, είτε εξετάσουμε άλλα είδη μουσικής, είτε πρόκειται για ζωγραφική, εικαστικές τέχνες, λογοτεχνία και τις άλλες καλλιτεχνικές δραστηριότητες, είχαν και εξακολουθούν να έχουν τόσο δραστική επίδραση πάνω σε τόσο μεγάλο αριθμό ατόμων, όσο η μουσική ροκ, με εξαίρεση, ίσως, τον κινηματογράφο. Ακόμα λιγότερες μορφές τέχνης έχουν συνδεθεί τόσο στενά με πεδία της ζωής των ανθρώπων που φαινομενικά, τουλάχιστον, δε σχετίζονται με το χώρο της τέχνης, όπως για παράδειγμα η πολιτική.

Χωρίς μεγάλη δόση υπερβολής θα μπορούσε κανείς να πει ότι η ροκ μουσική και η συνακόλουθη κουλτούρα της αποτελεί βασικό παράγοντα για τη διαμόρφωση της κοσμοαντίληψης και του τρόπου ζωής μεγάλης μερίδας ανθρώπων του δυτικού, κυρίως, κόσμου (αν και με την επικράτηση παγκοσμίως του καπιταλιστικού κοινωνικοοικονομικού συστήματος και την έκρηξη στην ανάπτυξη των νέων τεχνολογιών

¹ Οι πρώτες ηχογραφήσεις τοποθετούνται συμβατικά στις χρονιές 1953-54 με κομμάτια όπως τα «Crazy man, crazy» και «Rock around the clock» του Bill Haley & His Comets και το «That's alright» του Elvis Presley. Παρ' όλα αυτά οι χρονολογίες αυτές δεν είναι δεσμευτικές, αφού για άλλους μελετητές υπάρχουν ηχογραφήσεις που μπορούν να χαρακτηριστούν rock 'n' roll από κάποιες χρονιές νωρίτερα. Για πιο λεπτομερείς μελέτες σχετικά με τη δημιουργία και τα πρώτα βήματα του rock 'n' roll βλ. ενδεικτικά De Curtis A.(ed.), Rolling Stone Illustrated History Of Rock 'n' Roll, Plexus Publishing Ltd, 1992, Shirley David, The History Of Rock 'n' Roll, Franklin Watts, 1997

επικοινωνίας, ο διαχωρισμός σε δυτικό και ανατολικό κόσμο γίνεται σχετικά αδύναμος, αφού πλέον μπορούμε να μιλάμε για ολόκληρο τον πλανήτη) κατά το δεύτερο μισό του αιώνα που πέρασε, ιδιαίτερα κάποιων συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων, όπως είναι οι νέοι. Η μεγάλη επίδραση του φαινομένου της ροκ μουσικής είναι κάτι το κοινά παραδεκτό, τόσο από τους οπαδούς της, όσο και από αυτούς που αρνούνται την αξία της.

Κάθε φαινόμενο, που παράγεται από κάποια άτομα που ζουν στην κοινωνία σύμφωνα με τις ανάγκες και τους σκοπούς τους και τα οποία εξυπηρετεί και επηρεάζει, είναι αποτέλεσμα πολλών συνισταμένων, φανερών και μη, και δεν μπορεί να αποτελεί αντικείμενο μιας απλουστευτικής εξέτασης. Πάντα πίσω από κάθε φαινόμενο της κοινωνικής ζωής βρίσκεται η γενικότερη κοσμοθεωρία και αντίληψη αυτών που το δημιούργησαν, αλλά και αυτών που το υποδέχονται. Ως κοσμοαντίληψη μπορούμε να εννοούμε τη συλλογική πνευματική δομή και στάση απέναντι στα πράγματα, η οποία παρέχει ένα κοινό πλαίσιο σκέψης και συμπεριφοράς στα άτομα που τη μοιράζονται και αγκαλιάζει όλες τις εκφάνσεις της πνευματικής και πρακτικής ζωής.² Κάθε φαινόμενο γίνεται αντιληπτό από πολλές όψεις, άλλες εκ των οποίων δε σχετίζονται καθόλου μεταξύ τους και άλλες που είναι στενά συνδεδεμένες. Όλες οι πλευρές και οι προοπτικές που παρουσιάζει ένα κοινωνικό φαινόμενο πρέπει να λαμβάνονται υπ' όψη για την προσέγγιση και την, όσο το δυνατόν πληρέστερη, κατανόησή του.

Η ροκ μουσική εμπίπτει σε αυτή την κατηγορία. Μια μελέτη του φαινομένου της ροκ μουσικής που θα ήθελε να χαρακτηριστεί ολοκληρωμένη δε θα μπορούσε να αρκεστεί μόνο σε ότι έχει να κάνει με τη μουσική αυτή καθ' αυτή. Αυτό θα ήταν απλώς ένα μόνο από τα πολλά επίπεδα της ανάλυσης. Αντιθέτως θα απαιτούνταν έρευνες και αναλύσεις σε τομείς όχι μουσικολογικού ενδιαφέροντος, που, ωστόσο, δείχνουν αναγκαίοι για την παρακολούθηση της πορείας του φαινομένου. Για παράδειγμα, θα χρειαζόταν αναλύσεις από χώρους, όπως η κοινωνιολογία, η ψυχολογία, οι πολιτισμικές σπουδές, η πολιτική, ακόμα και η οικονομία, για να καταλάβουμε σφαιρικά όλα όσα οδήγησαν στη γέννηση της συγκεκριμένης μουσικής, τη δημιουργία των χαρακτηριστικών της, μουσικών, αισθητικών, ιδεολογικών, τους λόγους

² Παλαβός Γιάννης, Το μεταρομαντικό στοιχείο τη στιχουργική του Morissey, Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία, Πάντειο Πανεπιστήμιο, 2006, σελ. 13

της ευρείας αποδοχής της από το κοινό και από ειδικότερες υποομάδες, το αν αποτελεί γνήσια έκφραση των δημιουργών της ή των ανησυχιών των οπαδών της ή αν είναι ακόμα ένα «ψεύτικο» προϊόν της μαζικής κουλτούρας προς μαζική κατανάλωση χωρίς κανένα άλλο περιεχόμενο και κίνητρο εκτός του οικονομικού και άλλα τέτοια ζητήματα. Και πάλι είναι αμφισβητήσιμο το αν είναι επιτεύξιμος στόχος η ολοκληρωμένη παρουσίαση και κατανόηση ενός τέτοιου, τεραστίων διαστάσεων πολύπλευρου φαινομένου, χωρίς να παραλείπεται κάποια από τις ποικίλες όψεις του.

Η εργασία αυτή, επομένως, δεν είναι σε καμία περίπτωση τέτοιας κατεύθυνσης. Αντιθέτως, έχει ως αντικείμενο έρευνας μία μόνο, ανάμεσα στις πολλές, πτυχή του φαινομένου της ροκ, αυτή που συνδέει τη συγκεκριμένη μουσική με τις διαδικασίες αναζήτησης και συγκρότησης της ταυτότητας του ατόμου. Η ταυτότητα του ατόμου μέσα στο κοινωνικό περιβάλλον, στο οποίο ζει και δρα, είναι ένα ζήτημα μεγίστης σημασίας που συνδέεται με κάθε έκφανση της ζωής του. Κάθε κοινωνικό φαινόμενο, δηλαδή, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο συνδέεται με την προσπάθεια του ατόμου να ανακαλύψει ή να κατασκευάσει μια σταθερή εικόνα του εαυτού του και ακολούθως και του κόσμου γύρω του. Ειδικά τα φαινόμενα που προέρχονται από το χώρο της τέχνης, η οποία ως κύριο μέσο έχει τη δημιουργία παραστάσεων, μπορούν να προσεγγιστούν και υπό αυτήν την προοπτική. Η τεράστια απήχηση της ροκ μουσικής σε τόσο μεγάλο αριθμό ανθρώπων, τους οποίους επηρέασε και οδήγησε στην υιοθέτηση συγκεκριμένων αντιλήψεων και τρόπων ζωής και το γεγονός ότι ήταν και παραμένει ιδιαίτερα δημοφιλής ανάμεσα στους νέους, τα άτομα δηλαδή που περισσότερο από κάθε άλλον έχουν την ανάγκη για την απόκτηση μιας σταθερής ταυτότητας, κάνει το υπό εξέταση φαινόμενο αρκετά σχετικό με το θέμα της ταυτότητας.

Το πρώτο βήμα, λοιπόν, της μελέτης αυτής είναι μια επισκόπηση των βασικών θεωριών της ταυτότητας, του πώς, δηλαδή, το άτομο κατανοεί και συγκροτεί την εικόνα του εαυτού του. Αυτό είναι το περιεχόμενο του πρώτου κεφαλαίου. Το θέμα της ταυτότητας είναι πολύ σημαντικό, καθώς σχετίζεται άμεσα με το θέμα του νοήματος που δίνει το άτομο στον κόσμο και την ύπαρξή του μέσα σε αυτόν και απασχολεί τον άνθρωπο εδώ και αιώνες. Οι θεωρίες για το πώς το άτομο αντιλαμβάνεται τον εαυτό του και κατασκευάζει την ταυτότητά του προέρχονται από διάφορα επιστημονικά, και μη, πεδία, όπως η

φιλοσοφία, η ψυχολογία, η κοινωνική ψυχολογία πιο συγκεκριμένα, η κοινωνιολογία, οι πολιτισμικές σπουδές, η θεωρία της τέχνης και άλλα. Εδώ, θα παρουσιαστούν με συνοπτική μορφή οι κύριες θεωρίες που έχουν εκφραστεί, αντλώντας στοιχεία από όλα τα πεδία που προαναφέρθηκαν, ώστε να γίνει μια σκιαγράφηση των βασικών στοιχείων κάθε μιας από αυτές.

Οι βασικές προτάσεις που θα εξεταστούν είναι τρεις. Είναι η θεωρία που θέλει το άτομο αυτόνομο, απομονωμένο και με μια εικόνα του εαυτού του εντελώς ανεξάρτητη από την κοινωνία και το γενικότερο περιβάλλον του. Στον αντίποδα, βρίσκεται η άποψη που θέλει το άτομο ένα καθαρό προϊόν της κοινωνίας στην οποία αυτό αναπτύσσεται. Τέλος, μια τρίτη συνδυαστική προσέγγιση είναι αυτή που αναφέρεται στο άτομο ως κοινωνικό εαυτό, που πραγματώνεται μέσα στο πλέγμα των σχέσεων και των αλληλεπιδράσεων που υπάρχουν στην κοινωνία και στις οποίες το άτομο συμμετέχει τόσο σαν δέκτης, όσο και με ενεργητικό τρόπο.

Το δεύτερο κεφάλαιο αποτελεί μια εξέταση του φαινομένου που είναι γνωστό ως λαϊκή ή δημοφιλής κουλτούρα και του οποίου η ροκ μουσική αποτελεί μια από τις σημαντικότερες εκφάνσεις. Ως λαϊκή κουλτούρα μπορούμε γενικά να εννοήσουμε την κουλτούρα που χαρακτηρίζει μεγάλες ομάδες ανθρώπων που συνδέονται με διάφορα κριτήρια, όπως εθνικά ή γεωγραφικά, ιδεολογικά ή πολιτισμικά και που συνήθως διακρίνεται ως αντίθεση προς τη λεγόμενη «υψηλή» κουλτούρα των λίγων και «εκλεκτών». Έχοντας στο μυαλό μας τα όσα συζητούνται στο πρώτο κεφάλαιο για τους τρόπους με τους οποίους το άτομο κατασκευάζει την ταυτότητά του, θα προσπαθήσουμε να δούμε ποια είναι η θέση και η επιρροή της λαϊκής κουλτούρας μέσα σε αυτές τις διαδικασίες.

Θα εξεταστεί, αρχικά, η δημοφιλής κουλτούρα από την πλευρά της σύνδεσής της με τη μαζική κουλτούρα, τα προϊόντα της οποίας παράγονται βιομηχανικά προς μαζική κατανάλωση και έμμεση χειραγωγή του κοινού. Αυτή η προσέγγιση συνδέεται με τη θεωρία που θέλει το άτομο να δομεί την ταυτότητά του με απόλυτα παθητικό τρόπο, δεχόμενο και συμμορφούμενο με τις επιταγές που η κοινωνία του δίνει. Στη συνέχεια, θα δούμε τη λαϊκή κουλτούρα ως γνήσιο προϊόν και έκφραση της ιδιαίτερης θέσης και κοσμοαντίληψης των ομάδων που είναι φορείς της που προκύπτει από την αλληλεπίδρασή τους με τους εξωτερικούς παράγοντες και τη διαχείρισή τους. Αυτή η άποψη είναι πιο

κοντά στις θεωρίες που αντιμετωπίζουν το άτομο ως κοινωνικό εαυτό. Τέλος, θα εξεταστεί το φαινόμενο της ροκ μουσικής κάτω από το πρίσμα και των δύο αυτών προσεγγίσεων και θα ερευνηθούν οι διασυνδέσεις του, τόσο με τις συνθήκες του καπιταλιστικού συστήματος και της αγοράς, όσο και με την αυθόρμητη έκφραση συγκεκριμένων ομάδων. Στόχος είναι να ιδωθεί η ροκ μουσική τόσο ως προϊόν της μαζικής κουλτούρας προορισμένο για μαζική κατανάλωση, μεγάλα κέρδη και την επιβολή των μηνυμάτων και των προτύπων του κατεστημένου κοινωνικού συστήματος, όσο και σαν ένα φαινόμενο και κίνημα της τέχνης αυθόρμητο που ξεπήδησε μέσα από την ανάγκη αυτοκαθορισμού, έκφρασης και δημιουργικής αντίστασης κάποιων ομάδων.³

Οι δύο παραπάνω προσεγγίσεις αποτελούν διαφορετικές ερμηνείες για το πώς το ροκ έχει επηρεάσει και συμβάλλει στη διαμόρφωση της ταυτότητας των οπαδών του. Ο ασφαλέστερος, βέβαια, τρόπος για την καλύτερη αντιμετώπιση του ζητήματος είναι οι ερμηνείες αυτές να χρησιμοποιούνται συνδυαστικά, καθώς δεν είναι δυνατόν η κάθε μία από αυτές να καλύψει πλήρως το θέμα.

Στο τρίτο κεφάλαιο της εργασίας θα ερευνηθεί ο τρόπος που η ροκ μουσική σχετίζεται με τις διαδικασίες διαμόρφωσης της ταυτότητας των οπαδών της από έναν τρίτο δρόμο. Θα ανατρέξουμε στο πρωταρχικό υλικό των στίχων των ροκ κομματιών, για να εντοπίσουμε εκεί τα στοιχεία που έχουν να κάνουν με την ταυτότητα του ατόμου, στοιχεία που επέδρασαν στην υιοθέτηση από πλευράς του κοινού συγκεκριμένων αντιλήψεων και στάσεων. Οι στίχοι αποτελούν την πηγή απ' όπου προέρχονται οι βασικές αρχές της ροκ κουλτούρας, οι οποίες με τη σειρά τους συνετέλεσαν στη δημιουργία των διαφόρων ροκ ιδεολογιών, μύθων και τρόπων σκέψης και ζωής. Η εξέταση των στίχων, του πρωταρχικού, δηλαδή, υλικού, μαζί με τη μουσική βέβαια, του ροκ φαινομένου, είναι το κύριο μεθοδολογικό εργαλείο που θα χρησιμοποιήσουμε.

Η εισαγωγή αυτή κλείνει με δύο παρατηρήσεις. Η πρώτη παρατήρηση έχει να κάνει με τη θέση του δημιουργού της παρούσας εργασίας σε σχέση με το θέμα της. Αν και ο γράφων είναι οπαδός της ροκ μουσικής και πολλών εκφάνσεων της λεγόμενης ροκ κουλτούρας, η εργασία έχει

³ Για τον αντιφατικό χαρακτήρα της σχέσης ροκ και καπιταλισμού βλ. Frith Simon, *The sociology of rock*, London: Constable, 1978

ως στόχο την όσο δυνατόν πιο αντικειμενική παρουσίαση του φαινομένου της ροκ, χωρίς να αποκρύπτει τις «άσχημες» για τους οπαδούς του πτυχές του, όπως η σύνδεσή του με τη μαζική κουλτούρα και χωρίς μια εξιδανικευμένη παρουσίασή του.

Δεύτερον, η θεωρητική ενασχόληση με το φαινόμενο της ροκ μουσικής είναι ένας τομέας έρευνας όχι και τόσο ανεπτυγμένος. Αν και οι μελέτες για τα φαινόμενα της λαϊκής ή μαζικής κουλτούρας μετρούν αρκετές δεκαετίες πίσω τους, με αποκορύφωμα τις αναλύσεις της Σχολής της Φρανκφούρτης και το έργο του Κέντρου Σύγχρονων Πολιτισμικών Σπουδών του πανεπιστημίου του Μπέρμινγχαμ, το ροκ δε φαίνεται να έχει κερδίσει κάποια σημαντική θέση μέσα σε αυτές. Παρ' όλο που υπάρχει αρκετά μεγάλη βιβλιογραφία με «ιστορίες» της ροκ μουσικής και βιογραφίες των συγκροτημάτων της, δε φαίνεται το ροκ να έχει κερδίσει την εκτίμηση των μελετητών ως αντικείμενο άξιο θεωρητικής έρευνας, κάτι που σιγά σιγά αλλάζει την τελευταία εικοσαετία. Αν αυτό είναι μια γενική αλήθεια, με την ύπαρξη φυσικά εξαιρέσεων προερχόμενων από το εξωτερικό, στην Ελλάδα τα πράγματα είναι ακόμα χειρότερα. Ίσως αυτό να οφείλεται στο ότι το ροκ στην Ελλάδα δε γνώρισε ποτέ την τόσο μεγάλη και μαζική επιτυχία που γνώρισε σε άλλες χώρες της δύσης, ώστε να γίνει αντιληπτό ως κοινωνικό φαινόμενο. Εδώ μάλλον παρουσιάστηκε, και ακόμα σε κάποιο βαθμό θεωρείται, ως ρεύμα που εκφράζει μικρές ομάδες ατόμων και μάλιστα ομάδες που ανήκουν στο περιθώριο της κοινωνίας, ενώ ποτέ δεν έγινε αποδεκτό ως μορφή τέχνης, με την «υψηλή» έννοια του όρου. Αν και το γεγονός αυτό κάνει το έργο μιας θεωρητικής εργασίας πάνω στο ροκ δυσκολότερο από την άποψη των πηγών, αφήνει περιθώρια για πιο πρωτότυπες και ευφάνταστες προσεγγίσεις, όπως έχει τη φιλοδοξία να είναι η παρούσα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΘΕΩΡΙΕΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ

Εισαγωγικά

Στο πρώτο αυτό κεφάλαιο θα γίνει προσπάθεια να παρουσιαστούν με συνοπτικό (καθώς δεν είναι αυτό το θέμα της εργασίας), αλλά επαρκή τρόπο οι βασικές θεωρίες που έχουν εκφραστεί για το άτομο και το πώς αυτό κατασκευάζει την ταυτότητά του. Οι ιδέες στις οποίες θα αναφερθούμε προέρχονται από διανοητές και επιστήμονες διαφόρων πεδίων, αφού το θέμα του πώς το κάθε άτομο αντιλαμβάνεται τον εαυτό του, τη θέση του και τη λειτουργία του μέσα στον κόσμο απασχόλησε από πολύ παλιά και απασχολεί ακόμα την ανθρώπινη σκέψη.

Στο πρώτο υποκεφάλαιο θα εξετάσουμε την άποψη που υποστηρίζει την ξεχωριστή, ανεξάρτητη από κάθε εξωτερικό παράγοντα, ύπαρξη του ατόμου, το οποίο αντιλαμβάνεται τον εαυτό του ως μονάδα πέρα και πάνω από οποιαδήποτε σχέση με τον κόσμο, φυσικό και κοινωνικό, γύρω του. Αυτή η ιδέα του ατόμου, που μπορούμε να αναζητήσουμε τις ρίζες της ακόμα και στη σκέψη του Σωκράτη, βρήκε την πιο ολοκληρωμένη έκφρασή της στο έργο των ορθολογιστών φιλοσόφων του 17^{ου}, κυρίως, αιώνα, ενώ η επιρροή της ανιχνεύεται μέχρι και στις πιο σύγχρονες θεωρίες της ψυχολογίας και της ψυχανάλυσης.

Στο δεύτερο υποκεφάλαιο θα παρουσιαστεί η ακριβώς αντίθετη άποψη, που υποστηρίζει ότι δεν υπάρχει το από πριν διαμορφωμένο άτομο, αλλά ότι η αυτοσυνείδηση και η εικόνα του εαυτού του καθενός βασίζεται στην εκ των προτέρων ύπαρξη της κοινωνίας και δημιουργείται από την προσπάθεια των ατόμων να ανταποκριθούν στα εξωτερικά ερεθίσματα που τους δίνει και να προσαρμοστούν στα ήδη καθιερωμένα πρότυπα που αυτή προβάλλει.

Το τρίτο και τελευταίο υποκεφάλαιο προτείνει τη συνδυαστική θεωρία, σύμφωνα με την οποία οι κοινωνικές σχέσεις και αλληλεπιδράσεις είναι ο χώρος στον οποίο διαμορφώνεται η ταυτότητα και η προσωπικότητα του κάθε ατόμου. Το άτομο αυτοαναγνωρίζεται και αυτοδιαμορφώνεται μέσα στις σχέσεις, τόσο δεχόμενο την επιρροή των άλλων ατόμων και των ήδη υπαρχουσών πρακτικών και λογικών της κοινωνίας, όσο και επιδρώντας το ίδιο σε αυτό το περιβάλλον στην προσπάθειά του να το διαχειριστεί.

1.1. Το άτομο ως μονάδα

Η άποψη που θέλει το άτομο να αποτελεί μια ξεχωριστή και μοναδική οντότητα που υπάρχει και λειτουργεί ανεξαρτήτως του περιβάλλοντος μέσα στο οποίο βρίσκεται είναι αρκετά παλιά. Μπορούμε να υποθέσουμε την απαρχή της από τη στιγμή που για πρώτη φορά ο άνθρωπος συνειδητοποίησε ότι είναι ένα ον που διακρίνεται από τα άλλα όντα και τα πράγματα που συναντά γύρω του στον κόσμο. Η τοποθέτησή του σε ένα διαφορετικό επίπεδο από το επίπεδο της φύσης είναι ίσως το καθοριστικό σημείο που έκανε τον άνθρωπο να αντιλαμβάνεται τον εαυτό του ως κάτι το ανεξάρτητο και αποκομμένο.

Γνωρίζουμε την άποψη του Σωκράτη ότι δεν είναι τα ζητήματα της φύσης τα πρωταρχικά ενδιαφέροντά του, αλλά είναι η εσωτερική φύση, η δική του ενυπάρχουσα ανθρώπινη ουσία που τον απασχολεί.⁴ Η ανθρώπινη φύση, που ήδη από την εποχή του Σωκράτη έχει αρχίσει να ταυτίζεται με τη λειτουργία του λογικού στοιχείου του ανθρώπου, είναι κάτι που δε σχετίζεται ούτε με το φυσικό περιβάλλον, που ο Σωκράτης υποτιμούσε το ενδιαφέρον και την αξία του, ούτε με το κοινωνικό, με το οποίο ο φιλόσοφος ήρθε σε σύγκρουση και ρήξη. Η ουσία του ατόμου αρχίζει ήδη από τότε να συλλαμβάνεται ως ένα στοιχείο απομονωμένο από τις εξωτερικές συνθήκες και επιδράσεις, που βρίσκει την πλήρη πραγμάτωσή του μέσα στον ίδιο τον εαυτό του ατόμου.

Μέσα από διάφορες συζητήσεις, αλλαγές και αναθεωρήσεις η εξέλιξη της ιδέας αυτής έφτασε στο αποκορύφωμά της με τη σκέψη των μεγάλων ορθολογιστών φιλοσόφων⁵, οι οποίοι προέβαλλαν μια εικόνα του εαυτού κλεισμένου και αυτάρκη μέσα στην ίδια τη δική του λογική δραστηριότητα και αυτοαντίληψη. Το διάσημο «*Σκέφτομαι, άρα υπάρχω*» του Rene Descartes (1596 – 1650) είναι η χαρακτηριστικότερη δήλωση της αντίληψης αυτής που από την περίοδο της Αναγέννησης και μετά άρχισε να αποκτά όλο και μεγαλύτερη σημασία. Για τον Descartes η ικανότητα του ανθρώπου να σκέφτεται και η συνειδητοποίηση της ικανότητάς του αυτής τον οδηγεί στην αντίληψη και την εμπειρία του ίδιου του εαυτού ως μοναδικής και ξεχωριστής ύπαρξης. Το γεγονός ότι ο άνθρωπος σκέφτεται και, μάλιστα, ότι μπορεί να σκεφτεί και το ίδιο

⁴ Βλ. Πλάτων, Απολογία Σωκράτους, μτφρ. Ν.Ε. Τζιράκης, Αθήνα: Πατάκη, 2002

⁵ Cottingham John, Οι Ορθολογιστές, μτφρ. Τσούρη Σ., Αθήνα: Πολύτροπον, 2003, κεφάλαια 3 και 4

το υποκείμενο της σκέψης του, τον κάνει να αναφέρεται σε αυτό το υποκείμενο ως «εγώ».

Όλη η ουσία και η φύση του ανθρώπου συνίσταται στη λογική σκέψη του. Αυτή είναι η αρχή του δυϊσμού του Descartes, αφού η λογική ύπαρξη και ουσία του ατόμου αποτελεί ένα τελείως ξεχωριστό και διακριτό επίπεδο από το επίπεδο του εξωτερικού κόσμου. Ακόμα και το ίδιο το σώμα για τον Descartes δεν μπορεί να έχει σχέση με αυτό που είναι η γνήσια ύπαρξη του εαυτού του, αφού αυτή καθορίζεται μόνο από τη λογική σκέψη. Το σώμα, όπως και όλα τα υπόλοιπα πράγματα στο σύμπαν, λειτουργεί απλώς σαν μια αυτόματη μηχανή, ακριβώς με τον αντίθετο δηλαδή τρόπο που λειτουργεί το έλλογο «εγώ».

Η φιλοσοφία του Gottfried Wilhelm Leibniz (1646 – 1716) με την περίφημη μοναδολογία του είναι αυτή που εκφράζει με τον πιο ξεκάθαρο τρόπο την ιδέα του ατόμου ως τη μοναδική αδιαχώριστη ενότητα που υπάρχει, η οποία είναι ανεξάρτητη από κάθε εξωτερική παράσταση και σχέση και η οποία αποτελεί τη μόνη πραγματικότητα. Όλα τα άλλα πράγματα που υπάρχουν εξαρτώνται και αντλούν την ύπαρξή τους από την πρωταρχική ενότητα που τα συλλαμβάνει, το ανθρώπινο υποκείμενο. Σε αυτό, μάλιστα, δεν αποτελούν εξαίρεση ούτε οι σχέσεις μεταξύ των διαφόρων αυτών μονάδων. Κάθε μονάδα, σαν πρωταρχική πραγματικότητα που είναι, εξαρτάται αποκλειστικά από το δικό της τρόπο να βλέπει τα πράγματα. Επομένως, είναι ξεκάθαρα διαχωρισμένη και από τις άλλες μονάδες, που η κάθε μία αποτελεί το δικό της ξεχωριστό κόσμο.

Τόσο η φιλοσοφία του Descartes, όσο και αυτή του Leibniz, έρχονται σε δύσκολη θέση, όταν βρίσκονται αντιμέτωπες με το ερώτημα για το πώς είναι δυνατή η αλληλεπίδραση μεταξύ του ατόμου με τον κόσμο και με τα άλλα άτομα απ' τη στιγμή που έχουν παρουσιάσει το άτομο τόσο αποκομμένο και κλεισμένο στον εαυτό του. Και οι δύο καταφεύγουν σε λύσεις που δεν μπορούν να θεωρηθούν ούτε λογικά, ούτε εμπειρικά τεκμηριωμένες. Για τον Descartes το ερώτημα αφορά την ενότητα του ίδιου του ανθρώπου, αφού διαχώρισε το λογικό «εγώ» από το σώμα και, συνεπώς, από τον υπόλοιπο κόσμο. Η επικοινωνία των δύο διαφορετικών αυτών επιπέδων γίνεται, σύμφωνα με τον Descartes, μέσω της επίφυσης, ενός αδένου που βρίσκεται μέσα στον εγκέφαλο του ανθρώπου, εξήγηση ελλιπής και σίγουρα μη επιστημονική. Ο Leibniz, από την πλευρά του, για να κάνει την επικοινωνία μεταξύ των μονάδων του δυνατή και να την

εξηγήσει κατέφυγε στην ιδέα του θεού. Αφού ο θεός είναι ο δημιουργός των πάντων κάθε μεμονωμένο άτομο έχει με τα υπόλοιπα μια έλξη που βασίζεται στην κοινή τους καταγωγή, παρά το ότι το κάθε ένα αποτελεί τη δική του πραγματικότητα. Πάρα την εξήγηση αυτή η αλληλεπίδραση μεταξύ των μονάδων φαίνεται ακόμα αδύνατη και περιορισμένη, αφού αυτές παραμένουν βαθιά διαχωρισμένες η μία απ' την άλλη.

Απάντηση στο ερώτημα του πώς καθορίζεται και πώς αλληλεπιδρά το άτομο με τον κόσμο γύρω του και με τα άλλα άτομα, τόσο στο επίπεδο της γνώσης, όσο και της πράξης, προσπάθησε να δώσει και ο Immanuel Kant (1724 – 1804). Τα συμπεράσματα στα οποία κατέληξε τον εντάσσουν και αυτόν στην κατηγορία των φιλοσόφων που, όπως ο Descartes και ο Leibniz, παρουσιάζουν το άτομο ουσιωδώς διαχωρισμένο από τα άλλα άτομα και από τα αντικείμενα του κόσμου. Για τον Καντ το άτομο δεν μπορεί να έρθει σε κανενός είδους επαφή με τα αντικείμενα αυτά καθ' αυτά του κόσμου, τα οποία υπάρχουν εντελώς ανεξάρτητα από τη δική του ύπαρξη και αντίληψη. Το μόνο που μπορεί να συλλάβει είναι ο κόσμος της φαινομενικότητας. Και αυτό, όμως, μπορεί να το καταφέρει μόνο μέσω των «κατηγοριών». Οι «κατηγορίες» είναι νοητικά σχήματα που προϋπάρχουν μέσα στον άνθρωπο, δηλαδή προηγούνται της εμπειρίας, και τον βοηθούν να βάλει σε λογική τάξη το χαοτικό υλικό των πληροφοριών και των εντυπώσεων που δέχεται με τις αισθήσεις του.

Και στον Kant, λοιπόν, συναντούμε την άποψη ότι το άτομο στην ουσία είναι οι λογικές «κατηγορίες» που υπάρχουν a priori μέσα του και προηγούνται, χωρίς να εξαρτώνται καθόλου, από τον έξω κόσμο. Είναι, μάλιστα, το όργανο με το οποίο ο άνθρωπος μπορεί να έρθει σε επαφή με τον κόσμο, να του δώσει μορφή και νόημα. Κατ' αναλογία με τις γνωστικές αυτές «κατηγορίες», για τον Kant υπάρχουν a priori «κατηγορίες» που νοηματοδοτούν και κατευθύνουν και τις πράξεις των ανθρώπων, στο χώρο κυρίως της ηθικής δράσης, στο χώρο, δηλαδή της αλληλεπίδρασής τους με άλλα άτομα. Η ουσία του ατόμου και η αντίληψη που σχηματίζει για τον εαυτό του παραμένει και εδώ εσωτερική υπόθεση του ίδιου του ατόμου, που συνεχίζει να έχει την εικόνα της αυτόνομης και κλειστής ύπαρξης.

Αυτή η ιδέα του εξαρτώμενου αποκλειστικά από τον εαυτό του ατόμου, που πήρε την πιο ολοκληρωμένη μορφή της στη σκέψη των μεγάλων ορθολογιστών φιλοσόφων, έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην εικόνα του ανθρώπου που σχηματίστηκε και καθιερώθηκε από την εποχή του

Διαφωτισμού και εξακολουθεί να επηρεάζει και να διαμορφώνει την αντίληψη για την ουσία και την ποιότητα του ανθρώπινου εαυτού μέχρι και τη σημερινή μοντέρνα εποχή.

Στην αντίληψη αυτή βασίστηκε μεγάλο μέρος της επιστήμης της ψυχολογίας, ιδιαίτερα αυτό που ονομάζουμε ψυχολογία της προσωπικότητας⁶, και ως ένα βαθμό και η ψυχανάλυση. Το απομονωμένο άτομο δεν είναι εδώ μια φιλοσοφική σύλληψη, αλλά ένα βιολογικό σύνολο δοσμένο από τη φύση που από τη γέννησή του περιέχει εντός του τα στοιχεία και τις λειτουργίες που διαμορφώνουν την ταυτότητά του. Η «θεωρία του ίχνους» ισχυρίζεται ότι τα χαρακτηριστικά που διαμορφώνουν την προσωπικότητα, το χαρακτήρα, την ταυτότητα του ατόμου είναι δοσμένα σαν μέρος μιας γενετικής κληρονομιάς, που συνδυάζονται με μοναδικό τρόπο μέσα σε κάθε ξεχωριστό άτομο.

Τέτοιες ιδέες, που φέρνουν στο νου μας τη μοναδολογία του Leibniz συναντούμε στο έργο ψυχολόγων, όπως ο Gordon Allport (1897 – 1967) και ο Raymond Cattell (1905 – 1998). Για τον Allport, ακολουθώντας τον Leibniz, ο βιολογικός οργανισμός που είναι το άτομο είναι ένα σταθερό και βασισμένο αποκλειστικά στον εαυτό του σύστημα, το οποίο αποτελεί και το κέντρο όλης της φύσης. Για τον Cattell, τα «ίχνη» είναι προδιαθέσεις που υπάρχουν στο άτομο από τη στιγμή που γεννιέται και καθορίζουν το πώς θα εξελιχτεί, ποιος θα γίνει και πώς θα λειτουργεί. Αν και ο Cattell αφήνει ανοιχτό ένα περιθώριο για χαρακτηριστικά που το άτομο μπορεί να μάθει ή να αποκτήσει από εξωτερικούς παράγοντες και τα οποία ενδέχεται να παίξουν ρόλο στη διαμόρφωση του εαυτού του, η αντίληψή του εξακολουθεί κυρίως να βασίζεται στη μοναδολογία και στην ιδέα του απομονωμένου ατόμου, που εμπεριέχει μέσα του τα στοιχεία εκείνα που θα επηρεάσουν τη διαμόρφωσή του.

Επηρεασμένη από απόψεις σαν του Leibniz φαίνεται σε ορισμένα σημεία της και η θεωρία της ψυχανάλυσης του Sigmund Freud (1856 – 1939)⁷. Για το Freud το άτομο από τη στιγμή που γεννιέται λειτουργεί σύμφωνα με μια βασική εσωτερική αρχή, την «αρχή της ηδονής». Από τη γέννησή του ο οργανισμός έχει την εγγενή τάση να εκτονώνει τη συσσωρευμένη μέσα του ενέργεια με τον τρόπο που θα του προκαλέσει τη μεγαλύτερη

⁶ Για την ψυχολογία της προσωπικότητας και για τα περισσότερα θέματα που συζητούνται εδώ βλ. Mc Adams Dan, *The Person: a new introduction to personality psychology*, Hoboken, NJ: Wiley, (2009), Moscovici S. and Markova I., *The making of modern social psychology*, Cambridge: Polity Press, 2006

⁷ Freud Sigmund, *Εισαγωγή στην ψυχανάλυση*, μτφρ. Πάγκαλος Ανδρέας, Αθήνα: Γκοβόστης, 2005

ευχαρίστηση. Σε σχέση με αυτό το αρχικό ένστικτο αναπτύσσεται όλη η μετέπειτα πορεία του ατόμου. Για να χαλιναγωγήσει το «ένστικτο της ηδονής», καθώς η τάση για αχαλίνωτη ικανοποίησή του μπορεί να δημιουργήσει προβλήματα και δυσαρμονίες στη σχέση του ατόμου με τους άλλους και τον κόσμο, ο άνθρωπος αναπτύσσει το «ένστικτο της πραγματικότητας». Αυτό δημιουργεί στο άτομο μια ανώτερη μορφή συνειδητοποίησης και το οδηγεί στη διαμόρφωση του «εγώ», το οποίο θεωρείται η πτυχή της ανθρώπινης ψυχής που ελέγχει το αχαλίνωτο «αυτό». Εκτός από αυτά, για το Freud, υπάρχει και το «υπερ – εγώ», το οποίο αντιπροσωπεύει τις εσωτερικευμένες από το άτομο πολιτισμικές αξίες και ηθικές επιταγές που επικρατούν στην κοινωνία. Το πώς το άτομο προσαρμόζεται στις συνθήκες του περιβάλλοντός του είναι κάτι σημαντικό, το οποίο, όμως, εξαρτάται στο μεγαλύτερο βαθμό από εσωτερικές λειτουργίες και αντιδράσεις του ανθρώπου. Το άτομο ως μονάδα παραμένει και εδώ το πρωταρχικό στοιχείο.

Η άποψη που θέλει το άτομο ως μονάδα, το οποίο, λειτουργώντας σύμφωνα με τους δικούς του εσωτερικούς μηχανισμούς, διαμορφώνει και τον κόσμο γύρω του και τη θέση του μέσα σε αυτόν, αποτέλεσε τη βάση για το ρεύμα της ψυχολογίας που είναι γνωστό σαν «θεωρία κατασκευής της προσωπικότητας»⁸. Για τους εισηγητές της θεωρίας αυτής το άτομο είναι μια διακριτή μονάδα, βασισμένη αποκλειστικά στον εαυτό της, η οποία συνεχώς κατασκευάζει και ανακατασκευάζει την πραγματικότητα με τις ερμηνείες που της δίνει και δεν ανταποκρίνεται απλώς σε αυτήν. Βασική ιδέα της θεωρίας αυτής είναι ότι δεν υπάρχει πραγματικότητα ανεξάρτητη από τις αναπαραστάσεις που το άτομο δίνει σε αυτή. Έτσι, η εικόνα και η ταυτότητα που το άτομο δημιουργεί για τον εαυτό του είναι αποκλειστικά προϊόν δικών του διεργασιών, χωρίς να αναγνωρίζονται καθόλου οι υλικές συνθήκες και η γενικότερη επίδραση του εξωτερικού κόσμου.

⁸ Βλ. το έργο του ψυχολόγου και εμπνευστή της θεωρίας, George Kelly

1.2. Το άτομο ως παράγωγο των εξωτερικών επιδράσεων

Στον αντίποδα της ιδέας που εξετάστηκε παραπάνω βρίσκεται η άποψη που δίνει στο περιβάλλον, είτε φυσικό, είτε κοινωνικό, την προτεραιότητα ή την αποκλειστική ευθύνη για τη διαμόρφωση των ατόμων.⁹ Η κεντρική πρόταση σε αυτού του είδους τις θεωρίες είναι ότι δεν υπάρχει αυτό που ονομάζουμε *a priori* άτομο, που να έχει από τη φύση του εσωτερικούς κανόνες λειτουργίας για την αυτενεργή ανάπτυξη και τον ανεξάρτητο από εξωτερικές επιδράσεις καθορισμό του. Αντιθέτως, αυτό που καλούμε άτομο διαμορφώνεται, ή ακόμα καλύτερα παράγεται, από τα ερεθίσματα που λαμβάνει από εξωτερικούς παράγοντες και τα οποία δέχεται και ενσωματώνει. Οι παραστάσεις, οι τρόποι σκέψης και δράσης και τα πρότυπα ύπαρξης που προβάλλει στα μέλη της η κοινωνία και που αυτά τα μέλη εσωτερικεύουν και υιοθετούν είναι ο βασικός παράγοντας διαμόρφωσης της ατομικής ταυτότητας. Το βάρος μετατοπίζεται εδώ από τις εσωτερικές, αυτόνομες λειτουργίες του ατόμου – μονάδας στα ερεθίσματα και τις επιρροές που ασκούνται από έξω στο μη υπάρχον εκ των προτέρων υποκείμενο.

Για κάποιους κοινωνιολόγους, όπως ο Talcott Parsons (1902 – 1979), το κοινωνικό και πολιτιστικό περιβάλλον αποτελούν προϋπάρχοντα συστήματα σε σχέση με το μεμονωμένο άτομο. Αυτά τα συστήματα είναι που δημιουργούν τις συνθήκες μέσα στις οποίες το άτομο ζει, αναπτύσσεται και δρα, και τις προϋποθέσεις που καθιστούν δυνατές τις διαδικασίες αναγνώρισης του εαυτού και κατασκευής της ταυτότητάς του. Αν δεν υπήρχαν αυτά τα δοσμένα πλαίσια, τα αποκομμένα άτομα θα βρίσκονταν σε μια κατάσταση συνεχούς μάχης το ένα με το άλλο και η κοινωνία δε θα μπορούσε να διατηρηθεί. Οι αξίες και οι κανόνες που προσφέρονται σαν κανονιστικά σχήματα στα μέλη μιας κοινωνίας κάνουν τα άτομα να αποκτούν συγκεκριμένη εικόνα και θέση του εαυτού τους μέσα στο περιβάλλον τους και να οργανώνουν με συγκεκριμένους τρόπους τη δράση τους, ώστε να μη διαταράσσεται, αλλά να διατηρείται και να διαιωνίζεται η κοινωνική τάξη. Αν και τα άτομα μπορούν εθελοντικά, με τη δική τους δηλαδή θέληση και πρωτοβουλία, να κατασκευάσουν την ταυτότητά τους και να αποφασίσουν τη δράση τους, τα πλαίσια των νοημάτων και των αξιών μέσα στα οποία θα γίνει αυτό

⁹ Για το ρόλο της κοινωνικής πραγματικότητας και τη σχέση της με τη διαμόρφωση της ατομικής ταυτότητας βλ. Κωνσταντοπούλου Χ., Μαράτου – Αλιπραντή Λ., Γερμανός Δ., Οικονόμου Θ. (επιμ.), «Εμείς» και οι «άλλοι», Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα: Τυπωθήτω, 1999

είναι προϋπάρχοντα και παρέχονται από τα κατεστημένα κοινωνικά και πολιτιστικά συστήματα.

Τέτοιες θεωρίες στηρίχτηκαν εν πολλοίς σε ένα ρεύμα της ψυχολογίας αντίθετης ακριβώς κατεύθυνσης από αυτό της «θεωρίας κατασκευής της ταυτότητας», για το οποίο μιλήσαμε στο τέλος του 1.1. Αυτή είναι η «σχολή του συμπεριφορισμού», πρωτοπόροι της οποίας ήταν στις αρχές του 20^{ου} αιώνα ο φυσιολόγος Ivan Pavlov (1849 – 1936) και ο ψυχολόγος John Watson (1878 – 1958). Αυτοί με τα πειράματά τους υποστήριξαν ότι το άτομο και η συμπεριφορά του μπορούν να γίνουν αντιληπτά και κατανοητά ως μια σειρά αντιδράσεων σε ερεθίσματα που προέρχονται από το περιβάλλον.

Για τον πιο σύγχρονο B. F. Skinner (1904 – 1990) οι συνέπειες μιας αντίδρασης θα είναι ευχάριστες για το άτομο και θα το οδηγήσουν στην υιοθέτηση της συγκεκριμένης συμπεριφοράς, αν τα αποτελέσματα είναι θετικά. Αν πάλι τα αποτελέσματα είναι αρνητικά, η συγκεκριμένη αντίδραση μπορεί να απωθηθεί ή να απομακρυνθεί από τη συμπεριφορά του ατόμου ή ακόμα οι συνέπειές της να χρησιμοποιηθούν ως τιμωρία για την αποτροπή της επανάληψής της στο μέλλον. Σε κάθε περίπτωση είναι φανερό ότι για τους συμπεριφοριστές η ατομική δραστηριότητα, στην οποία περιλαμβάνεται η κατασκευή της ταυτότητας και της εικόνας του εαυτού και η απόδοση νοήματος στον κόσμο, είναι επηρεασμένη από τα ερεθίσματα του περιβάλλοντος, αν όχι σε απόλυτο βαθμό, σε ένα πολύ μεγάλο ποσοστό.

Οι θεωρίες τέτοιου τύπου, λοιπόν, υπερτονίζουν το ρόλο του περιβάλλοντος και των εξωτερικών παραγόντων για τη διαμόρφωση του ατόμου, υποβαθμίζοντας ταυτόχρονα την ανεξάρτητη ύπαρξη και λειτουργία του δευτέρου. Και αυτό συμβαίνει σε τέτοιο βαθμό, ώστε να θεωρείται το άτομο ως απλό προϊόν της κουλτούρας μέσα στην οποία έτυχε να γεννηθεί, το οποίο απλώς δέχεται, εσωτερικεύει και συμμορφώνεται με τα μηνύματα και τις επιταγές της χωρίς να έχει στην ουσία κάποιο ενεργό ρόλο. Κριτικές που εκφράστηκαν για τέτοιου είδους απόψεις κάνουν λόγο για τον « homo sociologicus », μια εικόνα δηλαδή του ατόμου, όπου αυτό παρουσιάζεται απλώς διατεθειμένο, και μάλιστα ευχαριστημένο με αυτό του το ρόλο, να προσαρμόζεται στους κανόνες του περιβάλλοντός του, ώστε να αποκτήσει την εικόνα και την ταυτότητα του μέλους της συγκεκριμένης κοινωνίας ή κουλτούρας.

Αυτή η άρνηση στο άτομο κάθε αυτόβουλης δραστηριότητας, εκτός του ότι αγνοεί το εμπειρικά παρατηρημένο φαινόμενο της συχνής διαμάχης του ατόμου με το κοινωνικό και γενικότερο περιβάλλον του, δε δύναται να δώσει και μια ικανοποιητική απάντηση στο ερώτημα του πώς τα κοινωνικά και πολιτισμικά συστήματα, που εδώ θεωρούνται ανεξάρτητα και προϋπάρχοντα του ατόμου, ήρθαν αρχικά σε ύπαρξη. Από ποιους, δηλαδή, δημιουργήθηκαν, αν τα άτομα είναι εξ' ολοκλήρου δικό τους, μεταγενέστερο δημιούργημα; Τέτοιου είδους ερωτήματα κάνουν και αυτές τις θεωρίες να φαίνονται μη ικανοποιητικές και ανοίγουν το δρόμο για προτάσεις που προσπαθούν να συνδυάσουν τις παραπάνω αντιτιθέμενες τάσεις.

1.3. Το άτομο ως κοινωνικός εαυτός

Έχουμε δει μέχρι τώρα την άποψη που θέλει το άτομο – μονάδα να διαμορφώνεται και να λειτουργεί απομονωμένο και χωρίς καμία επαφή και αλληλεπίδραση με τις εξωτερικές συνθήκες, και την αντίθετή της προσέγγιση που θέλει το άτομο ένα καθαρό προϊόν των επιρροών που δέχεται από τον εξωτερικό κόσμο και στις οποίες προσαρμόζεται. Σαν προσπάθεια να συνδυαστούν και να ξεπεραστούν αυτές οι δύο απόλυτες και μονομερείς απόψεις εμφανίζεται η θεωρία που παρουσιάζει τα άτομα σαν κοινωνικούς εαυτούς.¹⁰

Η εικόνα του ατόμου ως μοναδικής, προϋπάρχουσας ενότητας με τη δική της εκ φύσεως διαμορφωμένη ταυτότητα δε γίνεται εδώ δεκτή. Η συνειδητοποίηση της διαφορετικότητας του κάθε ατόμου που το κάνει να αναγνωρίζει τον εαυτό του σαν ξεχωριστή οντότητα σε σχέση με ότι το περιβάλλει συμβαίνει μόνο σε σχέση με τα άλλα άτομα και το υλικό περιβάλλον που βρίσκεται γύρω τους. Όχι, όμως, σαν παθητικός δέκτης των ερεθισμάτων και των μηνυμάτων που δέχεται, αλλά μέσα στη σχέση του με αυτά. Η ξεχωριστή ταυτότητα κάθε ατόμου γίνεται αντιληπτή, όταν το άτομο αυτό καταλάβει τις επιπτώσεις που έχουν οι πράξεις του πάνω στα άλλα άτομα και το χώρο γύρω του και όταν έρθει αντιμέτωπο με την εικόνα που έχουν σχηματίσει οι άλλοι για το ίδιο. Το άτομο δεν μπορεί να κατανοήσει τον εαυτό του σαν υποκείμενο, αν πρώτα δεν τον δει σαν αντικείμενο μέσα στις σχέσεις που αναπτύσσει.

Έτσι, η ιδέα που αποτελεί τη βάση των προηγούμενων θεωριών, ότι υπάρχει υποχρεωτικά ένα χάσμα ανάμεσα στο άτομο και το περιβάλλον του, κοινωνικό και φυσικό, χάνει εδώ τη δύναμή της. Μια νέα διαλεκτική σχέση δημιουργείται, η οποία βασίζεται στις αλληλεξαρτήσεις ανάμεσα στα άτομα και ανάμεσα στα άτομα και τα πράγματα, και από την οποία σχηματίζονται οι προϋποθέσεις για το κάθε άτομο να κατασκευάσει τη δική του ταυτότητα που το διαφοροποιεί από το περιβάλλον του. Ούτε, όμως, αυτές οι κοινωνικές σχέσεις ήταν *a priori* υπαρκτές, καθώς και η κοινωνία δημιουργήθηκε μέσα από την πρώτη επαφή που επιχείρησαν μεταξύ τους τα άτομα. Με το πέρασμα μόνο των χρόνων οι σχέσεις αυτές θεωρούνται προϋπάρχουσες των ατόμων, καθώς μεταβιβάζονται από τις παλαιότερες γενιές στις επόμενες.

¹⁰Burkitt Ian, *Social Selves: Theories of the social formation of personality*, London: Sage Publications, 1991

Στο χώρο της ψυχολογίας η προσπάθεια να ξεπεραστούν οι αντιτιθέμενες τάσεις της «θεωρίας κατασκευής της προσωπικότητας» και του «συμπεριφορισμού» εκφράστηκε με τη «θεωρία της κοινωνικής μάθησης».¹¹ Οι μέθοδοι αυτής της θεωρίας δίνουν έμφαση τόσο στις εσωτερικές λειτουργίες που επηρεάζουν την ανθρώπινη γνώση και αυτοκατανόηση και καθορίζουν την πράξη του ατόμου, όσο και στις επιρροές που προέρχονται από έξω. Το άτομο με εσωτερικές διαδικασίες γνωστικού και συμβολικού περιεχομένου οδηγείται στη συνειδητοποίηση του εαυτού του ως λογικά ενεργού υποκειμένου. Το υποκείμενο αυτό στη συνέχεια έχει τη δυνατότητα να αλληλεπιδράσει με την κάθε φορά παρούσα κατάσταση, να την επηρεάσει και να τη μεταβάλει.

Τα εξωτερικά ερεθίσματα δεν είναι πλέον αμεσολάβητες επιρροές που απλώς γίνονται δεκτές από τα άτομα και έχουν συγκεκριμένο αντίκτυπο στον τρόπο που αυτά αντιδρούν και διαμορφώνονται. Αυτό που τώρα αποκτά την κεντρική σημασία είναι η αλληλεπίδραση ανάμεσα στο άτομο και το περιβάλλον και ο τρόπος με τον οποίο αμοιβαία επηρεάζει το ένα το άλλο. Βέβαια, και στη «θεωρία της κοινωνικής μάθησης» η γνώση που αποκτά το άτομο για τον εαυτό του δεν είναι αποκλειστικά αποτέλεσμα της εσωτερικής του δραστηριότητας, αλλά επηρεάζεται και από προηγούμενες εμπειρίες και συγκεκριμένες καταστάσεις. Είναι, δηλαδή, κάτι που βοηθά το άτομο να μαθαίνει, να προσαρμόζεται και να επιδρά και αυτό στο περιβάλλον του, αλλά δεν μπορεί να ιδωθεί ως κάτι τελείως ξένο από τις αντιδράσεις του στο περιβάλλον και τους άλλους ανθρώπους όσον αφορά την προέλευσή της.

Οι κοινωνικές σχέσεις και δραστηριότητες μεταξύ των ανθρώπων είναι, λοιπόν, το στοιχείο που τονίζουν οι εν λόγω θεωρίες που θέλουν τα άτομα ως κοινωνικούς εαυτούς. Η κοινωνιολογική και φιλοσοφική σκέψη του Karl Marx(1818 – 1883)¹² τοποθετεί σε περίοπτη θέση μέσα στο γενικότερο σύστημά της το ρόλο των σχέσεων και των πράξεων των ατόμων μέσα στο κοινωνικό γίγνεσθαι. Για το Marx ,τα άτομα, για να ικανοποιήσουν τις ανάγκες που έχουν, βρίσκονται σε μια συνεχή διαδικασία μεταμόρφωσης του κόσμου γύρω τους. Αυτό σημαίνει ότι υποχρεωτικά μπαίνουν μέσα σε σχέσεις με ότι τους περιβάλλει. Αυτές οι

¹¹βλ. The Social Learning Theory of Julian B. Rotter, <http://psych.fullerton.edu/jmearns/rotter.htm>

¹² Marx Karl, Η γερμανική ιδεολογία, μτφρ. Φιλίνη Κ., Αθήνα: Gutenberg, 1974

σχέσεις είναι ότι πιο ουσιαστικό για να κατανοήσουμε εις βάθος την κοινωνική ζωή σαν σύνολο και τη θέση των ατόμων μέσα σε αυτό.

Η δομή και η οργάνωση των κοινωνικών αυτών σχέσεων, με πιο βασικό τομέα, κατά τον Marx, τον καταμερισμό της εργασίας, χαρακτηρίζει και το ρόλο του κάθε ατόμου και τη δραστηριότητα που πρέπει να αναλάβει, για να μεταμορφώσει τον κόσμο σύμφωνα με τις ανάγκες του. Μέσα από αυτές τις σχέσεις το άτομο αποκτά τη γνώση και τις ικανότητες που του επιτρέπουν να αποκτήσει τη θέση του μέσα στον κόσμο και να αναπτύξει τη δράση του και οι οποίες περνούν από γενιά σε γενιά.

Σύμφωνα με τον Marx, δεν είναι ούτε η προϋπάρχουσα φύση, ούτε η προϋπάρχουσα, καθαρή διανοητική δραστηριότητα του ατόμου που το οδηγεί στην αυτοσυνείδηση του εαυτού του. Αντιθέτως, η ενεργή δραστηριότητα στον εξωτερικό κόσμο, η πράξη, είναι αυτή που δίνει στο άτομο την πλήρη εικόνα του κόσμου που το περιβάλλει και του ίδιου του εαυτού. Ο τρόπος με τον οποίον δρούμε πάνω στο περιβάλλον μας καθορίζει και τη συνείδησή μας και ο Marx θεώρησε ως πιο σημαντική μορφή αυτής της δραστηριότητας του ανθρώπου την εργασία. Με την εργασία ο άνθρωπος ενεργεί πάνω στην πραγματικότητα για να παράγει ότι χρειάζεται για την ικανοποίηση των αναγκών του και έτσι διαμορφώνει μια εικόνα του κόσμου και του εαυτού του που δε θα μπορούσε να την φτάσει με άλλους τρόπους, όπως μόνο με τη διανοητική δραστηριότητα. Οι σχέσεις, λοιπόν, μεταξύ των ατόμων και του περιβάλλοντος κόσμου, που γίνονται αντιληπτές πιο ξεκάθαρα στην εργασία, καθορίζουν την ταυτότητα του ατόμου και τη σχέση του με οτιδήποτε έξω από αυτό.

Στη σημασία που ο Marx δίνει στο ρόλο των κοινωνικών σχέσεων, πάντως, δεν αποφεύγει να εντάξει την ιστορική προοπτική. Δεν είναι δυνατόν να παραγνωριστεί ότι οι κοινωνικές σχέσεις ,με πιο σημαντικές αυτές που αφορούν την παραγωγή, έχουν διαμορφωθεί στη διάρκεια των χρόνων και περνούν από γενιά σε γενιά. Έτσι, αν και ο Marx, από τη μια πλευρά υποστηρίζει ότι οι άνθρωποι επενεργούν και δημιουργούν τον κόσμο μέσα από τις σχέσεις και τις δραστηριότητές τους, από την άλλη, δε δέχεται ότι μπορούν να το κάνουν αυτό αποκλειστικά σύμφωνα με τις δικές τους επιλογές ή με γνώμονα κάποιον ανώτερο σκοπό που έχουν συλλάβει ανεξάρτητα από τις συνθήκες του περιβάλλοντός τους. Με λίγα λόγια, οι άνθρωποι δημιουργούν με τη δράση τους τη δική τους ιστορία, αλλά όχι αποκλειστικά με τους δικούς τους όρους. Οι προϋποθέσεις για

αυτή τη δημιουργία προέρχονται από τις προηγούμενες γενιές με τη μορφή των υπαρχόντων τρόπων και σχέσεων παραγωγής. Τα άτομα αυτό που μπορούν να κάνουν είναι να αναπτύξουν παραπέρα τη δράση τους αυτή πάνω στην πραγματικότητα, πάντα, όμως, υπό τις συνθήκες που έχουν κληρονομήσει από το παρελθόν. Οι κοινωνικές σχέσεις έχουν κι αυτές τη δική τους ιστορία που παίζει το ρόλο της στη διαμόρφωση του ατομικού υποκειμένου. Η θεωρία του Marx είναι βασική, για να κατανοήσουμε την ιδέα ότι η ανθρώπινη ουσία δεν μπορεί να γίνει κατανοητή έξω από το πλαίσιο των κοινωνικών σχέσεων και της ιστορίας τους, στο οποίο το άτομο μετέχει με τη δράση του, μέσω της εργασίας.

Αν και ο Marx με αυτή του την αντίληψη έκανε ένα μεγάλο βήμα και άνοιξε το δρόμο για την κατανόηση του ατόμου ως κοινωνικού εαυτού που διαμορφώνεται μέσα στις κοινωνικές του σχέσεις με τα άτομα και τα αντικείμενα που συναντά, η θεωρία του μοιάζει να μην είναι εντελώς ολοκληρωμένη. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι περιορίζει το πολύπλοκο σύμπλεγμα των κοινωνικών σχέσεων του ατόμου στις σχέσεις της παραγωγής, στις οποίες αφιερώνει το αποκλειστικό ενδιαφέρον του. Οι σχέσεις, όμως, που αναπτύσσει το άτομο με τον υλικό κόσμο και τα υπόλοιπα υποκείμενα δεν μπορούν να περιοριστούν τόσο απλοϊκά μόνο στις σχέσεις που έχουν να κάνουν με την εργασία. Ανάμεσα στο συνειδητοποιημένο υποκείμενο και την πραγματικότητα, στην οποία ζει, υπάρχουν συστήματα επικοινωνίας, με τα σύμβολά τους, υπάρχει η γλώσσα, η κουλτούρα με τα πρότυπα και τις αξίες της και όλα αυτά παίζουν ένα σημαντικό ρόλο στη συνειδητοποίηση του ατόμου και στην κοινωνική του δράση και δεν πρέπει να θεωρούνται καθόλου δευτερεύοντα¹³.

Η «πολιτιστική – ιστορική σχολή» τόνισε ιδιαίτερα το γεγονός ότι η επικοινωνία και η κουλτούρα είναι ένα βασικό συστατικό της ζωής του ατόμου μέσα στην κοινωνία στην οποία ζει και όχι κάτι ξεχωριστό και λιγότερο σημαντικό σε σχέση με την υλική ύπαρξη και την ανθρώπινη δραστηριότητα πάνω σε αυτή. Η γλώσσα, όπως και η εργασία με τον τρόπο που τη συνέλαβε ο Marx, είναι απαραίτητη για την ανάπτυξη της κατανόησης του εαυτού, γιατί αυτός κατασκευάζεται και διαμορφώνεται μέσα στις επικοινωνιακές σχέσεις, όπως και μέσα στις σχέσεις που αναπτύσσει για τη μεταμόρφωση της πραγματικότητας. Εξ' άλλου, αν δε

¹³ Burkitt Ian, *Social Selves: Theories of the social formation of personality*, London: Sage Publications, 1991, σελ. 196

μετείχε στις επικοινωνιακές σχέσεις, το άτομο δε θα μπορούσε να συνεργαστεί με τα άλλα άτομα και να οργανώσει και τις παραγωγικές σχέσεις, μέσα στις οποίες βρίσκει την ταυτότητά του. Ούτε, βέβαια, θα ήταν δυνατόν να ταξινομηθεί και να διαβιβαστεί στις μελλοντικές γενιές η γνώση και οι ικανότητες που έχουν αποκτηθεί στο παρελθόν για τη δραστηριότητα που μπορεί να έχει το άτομο πάνω στην πραγματικότητα.

Η επέμβαση του ατόμου στην πραγματικότητα γίνεται τόσο μέσω της εργασίας, όσο και μέσω της γλώσσας και μέσω αυτών διαμορφώνονται μέσα στο άτομο οι δυνάμεις που το οδηγούν στη συνειδητή κατασκευή της ταυτότητάς του ως έλλογου όντος που ελέγχει και ορίζει τη συμπεριφορά του. Όπως η εργασία παρέχει το βασικό υλικό εργαλείο, με το οποίο ο άνθρωπος επενεργεί στο περιβάλλον του και μέσω της σχέσης αυτής που δημιουργείται, δημιουργεί και ο ίδιος τον εαυτό του, έτσι και η γλώσσα, με τις λέξεις που είναι τα βασικά της σύμβολα, αποτελεί το πνευματικό εργαλείο, με το οποίο το άτομο επενεργεί και δέχεται την επενέργεια των άλλων ατόμων και μέσω αυτών αλλάζει και διαμορφώνει τη φύση του. Η συνείδηση του ατόμου, λοιπόν, συμβολικά σχηματίζεται μέσα στις επικοινωνιακές σχέσεις, οι οποίες, όπως και οι παραγωγικές σχέσεις, έχουν τη δική τους ιστορία και είναι δομημένες σε στενή σχέση μαζί τους. Τόσο η υλική ύπαρξη, όσο και η πολιτισμική, που εκφράζεται με την κουλτούρα και τη γλώσσα της επικοινωνίας αποτελούν, ενωμένες και όχι διαχωρισμένες, βασικούς παράγοντες της κοινωνικής ιστορίας που καθορίζουν το επίπεδο της συνείδησης του εαυτού που αποκτούν τα άτομα και τη θέση που αυτή συνεπάγεται.

Εκτός από τις παραγωγικές και τις επικοινωνιακές σχέσεις υπάρχει και ένα τρίτο είδος σχέσεων που κατέχει σημαντική θέση όσον αφορά το σχηματισμό της ταυτότητας των υποκειμένων μέσα στην κοινωνία. Αυτές είναι οι σχέσεις που έχουν να κάνουν με τον καταμερισμό και την κατοχή της δύναμης και της εξουσίας μέσα στον κοινωνικό χώρο.¹⁴ Η κυριαρχία ομάδων που έχουν μεγαλύτερη δύναμη προκαλεί ανισότητες και διαμάχες, οι οποίες εμποδίζουν την ομαλή διαμόρφωση των ατόμων μέσα στις υπόλοιπες σχέσεις που έχουν αναφερθεί.

Η ιδέα αυτή έχει τις ρίζες της και στη μαρξιστική σκέψη, όπου η ταυτότητα και η προσωπικότητα των ατόμων παρουσιάζεται

¹⁴ Burkitt Ian, *Social Selves: Theories of the social formation of personality*, London: Sage Publications, 1991, σελ 197 - 200

αποξενωμένη και μη ολοκληρωμένη εξ' αιτίας των συσχετισμών δύναμης που έχουν επικρατήσει στο καπιταλιστικό σύστημα. Η κατοχή των μέσων παραγωγής από την τάξη που έχει την περισσότερη δύναμη, δηλαδή το κεφάλαιο, μέσα στην καπιταλιστική κοινωνία παραμορφώνει τη σχέση που έχει υπό φυσιολογικές συνθήκες το άτομο με την εργασία του και με τους υπόλοιπους ανθρώπους. Η ολόπλευρη ανάπτυξη της προσωπικότητας του παρεμποδίζεται, γιατί πλέον δεν είναι αυτός ο στόχος που βρίσκεται στο επίκεντρο, αλλά η συνεχής αύξηση του κεφαλαίου. Το παράδειγμα αυτό δείχνει το πόσο σημαντικό παράγοντα αποτελούν και οι σχέσεις δύναμης, μέσα στις οποίες διαμορφώνεται το υποκείμενο.

Για κάποιους κοινωνικούς ψυχολόγους οι σχέσεις εξουσίας που υπάρχουν σε μια κοινωνία παραμορφώνουν τις επικοινωνιακές σχέσεις που υπάρχουν σ' αυτή, καθώς τις «μολύνουν» με τις ιδεολογικές τοποθετήσεις τους και τα διλλήματα που θέτουν. Οι διαδικασίες της ανθρώπινη σκέψης που αφορούν τον καθορισμό και τη δημιουργία της ταυτότητας του σκεπτόμενου αυτού υποκειμένου επηρεάζονται αρνητικά από τις ιδεολογικές επιρροές που προέρχονται από τους συσχετισμούς δύναμης μέσα στο περιβάλλον του ατόμου. Εκτός αυτού, οι ιδεολογίες αυτές πολλές φορές αποκρύπτουν τα κοινωνικά συμφραζόμενα από τα οποία αντλούν το νόημά τους και παρουσιάζονται στα άτομα ως δεδομένα ή αλήθειες ανεξάρτητες από εξωτερικές επιδράσεις. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα το άτομο να μην έχει συνείδηση του ότι κάθε τέτοια ιδεολογία έχει την προέλευσή της σε σχέσεις δύναμης μέσα στην κοινωνία, γεγονός που αδυνατίζει την ικανότητά του να έχει τον απόλυτο έλεγχο πάνω στο πώς θα εξελιχτεί. Ο συνειδητός, λογικός έλεγχος των πράξεων του ατόμου περιορίζεται έτσι από την παρέμβαση των σχέσεων δύναμης. Πρόκειται για ένα είδος ασυνείδητου που αποτρέπει τα άτομα από το να κατευθυνθούν απρόσκοπτα προς την ολοκλήρωσή τους.

Αυτές οι σχέσεις δύναμης και τα παρεπόμενά τους, όπως οι ανισότητες και οι αποκλεισμοί, δεν έχουν μόνο μια οικονομική βάση που σχετίζεται πάντα με την κατοχή των μέσων παραγωγής, αλλά έχουν να κάνουν και με την κατοχή και τον έλεγχο της γνώσης, αλλά και των μέσων της βίας και της επιβολής. Χρησιμοποιώντας όλα αυτά μια συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα μπορεί να επιβάλλει τα πολιτισμικά της χαρακτηριστικά και τα δικά της πρότυπα σκέψης και συμπεριφοράς. Καθώς αυτό συμβαίνει έξω από τη συνείδηση των ατόμων, επέρχεται η

νομιμοποίηση της κυριαρχίας της συγκεκριμένης ομάδας. Αφού το άτομο δεν έχει συνείδηση των κοινωνικών συνθηκών και των συσχετισμών δύναμης που βρίσκονται πίσω από τέτοιες ιδεολογίες, θεωρεί πολλές φορές τα μηνύματά τους ως αυταπόδεικτες αλήθειες και δομεί την ταυτότητά του σύμφωνα με αυτές, αναπαράγοντας κατ' αυτόν τον τρόπο και διαιωνίζοντας την κυριαρχία τους. Συχνά το άτομο σκέφτεται και λειτουργεί με τρόπους που είναι καθορισμένοι από το πολιτιστικό του περιβάλλον, χωρίς να αντιλαμβάνεται ότι αντικατοπτρίζουν ιδέες, τρόπους ζωής και αξίες συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων οι οποίες είναι ευνοημένες από την ισορροπία των δυνάμεων μέσα στην κοινωνία.

Η κυριαρχία συγκεκριμένων ιδεών και προτύπων αντανakλά τη θέση συγκεκριμένων ομάδων μέσα στην κοινωνική ιεραρχία και το βαθμό που αυτές οι ομάδες έχουν τη δύναμη να επηρεάζουν τα άτομα. Είναι φανερό ότι οι σχέσεις δύναμης παίζουν ένα βασικό ρόλο στο πώς το κάθε άτομο φτάνει να κατασκευάσει μια εικόνα του εαυτού του, τις περισσότερες φορές έναν αρνητικό ρόλο, με την έννοια ότι υπονομεύουν την ελεύθερη επιλογή και ανάπτυξή του.

Καθώς το άτομο έρχεται σε επαφή με τα καθιερωμένα πρότυπα, που είναι αυτά των κυρίαρχων ομάδων, από τη στιγμή που γεννιέται και αρχίζει να μαθαίνει, θεωρεί συγκεκριμένες τάσεις, αντιδράσεις και τρόπους λειτουργίας, τους οποίους έχει εσωτερικεύσει ,ως φυσιολογικούς. Σύμφωνα με αυτούς, λοιπόν, δομεί την ταυτότητα και την προσωπικότητά του, χωρίς να έχει επίγνωση ότι είναι προϊόντα της επιβολής των κυρίαρχων ομάδων. Πρόκειται εδώ για ένα ακόμα είδος ασυνείδητου, εκτός από αυτό της κοινωνικής προέλευσης των ιδεολογιών, που παίζει ρόλο στη δημιουργία της ατομικής ταυτότητας του ανθρώπου. Όλα αυτά δείχνουν πως οι ισορροπίες και οι συσχετισμοί των δυνάμεων μέσα στην κοινωνία παίζουν βασικό ρόλο στη διαμόρφωση της ταυτότητας του ατόμου που ζει σε αυτή.

Σύνοψη

Από την παραπάνω επισκόπηση των κύριων θεωριών για την κατασκευή της ταυτότητας και προσωπικότητας του ατόμου έχει φανεί ότι ο ασφαλέστερος τρόπος για να κατανοήσουμε τις διαδικασίες αυτές είναι να εξετάσουμε το άτομο μέσα από το πλέγμα των σχέσεων, στο οποίο αυτό ζει και αναπτύσσεται, σχέσεις τόσο με το φυσικό, όσο και με το κοινωνικό του περιβάλλον. Η εικόνα του ατόμου ως απομονωμένης μονάδας που λειτουργεί από μόνη της ανεπηρέαστη από εξωτερικές επιδράσεις δεν είναι ικανή να εξηγήσει τα φαινόμενα εκείνα κατά τα οποία ο άνθρωπος αλληλεπιδρά και δέχεται την επιρροή του περιβάλλοντός του, όπως η μάθηση. Από την άλλη μεριά, η ιδέα του ατόμου ως καθαρού προϊόντος της κοινωνίας στην οποία ζει δεν είναι καθόλου ικανοποιητική, αφού στερεί από το άτομο κάθε περιθώριο ενεργούς συμμετοχής στη σχέση του με τον κόσμο.

Αντιθέτως, είναι το σύνολο των κοινωνικών σχέσεων που διαμορφώνει το πλαίσιο μέσα στο οποίο το άτομο κατασκευάζει την εικόνα του εαυτού του και οργανώνει τη δράση του, με την οποία ακολούθως αναδιαμορφώνει εκ νέου το πλαίσιο αυτό. Αυτό το σύνολο, δηλαδή, των σχέσεων δεν είναι μια αυστηρά οργανωμένη δομή που λειτουργεί με τους απαραβίαστους κανόνες της, αλλά ένα εξελισσόμενο δίκτυο σχέσεων που διαμορφώνεται διαρκώς από την κοινωνική πράξη των ατόμων. Μέσα σε αυτό το χώρο εμφανίζεται κάθε όψη της προσωπικότητας του ανθρώπου, η οποία τον οδηγεί σταδιακά στην υιοθέτηση της ταυτότητάς του. Στον αντικειμενικό χώρο της δράσης του ατόμου, ο οποίος καθορίζεται από τις κοινωνικές σχέσεις, είναι που διαμορφώνεται η υποκειμενικότητα.

Μέσα σε αυτό το πεδίο των κοινωνικών σχέσεων διαμορφώνεται όχι μόνο η συνειδητή εικόνα που το άτομο δίνει στον εαυτό του, αλλά και οι πλευρές εκείνες της προσωπικότητας που πολλές φορές δεν ελέγχονται από τη λογική δραστηριότητα του ατόμου. Οι διάφορες πτυχές, δηλαδή, της ατομικής προσωπικότητας δεν αποτελούν ξεχωριστές περιοχές μέσα στο άτομο, αλλά καθορίζονται και αυτές από το πώς τοποθετούνται οι πράξεις του ατόμου μέσα στο πλέγμα των κοινωνικών σχέσεων. Ακόμα και οι προτάσεις εκείνες που παρουσιάζονται στο άτομο ως αυταπόδεικτες αλήθειες, παραδείγματος χάριν οι ηθικές προτάσεις, και το επηρεάζουν στη διαμόρφωση του χαρακτήρα του, στηρίζονται σε ένα κοινωνικό υπόβαθρο, το οποίο όμως δε γίνεται συνειδητά αντιληπτό από το άτομο.

Με τον ίδιο τρόπο πράξεις, σκέψεις ή συμπεριφορές που δε γίνονται αποδεκτές από το κοινωνικό περιβάλλον αποβάλλονται από τη συνειδητή δραστηριότητα του ανθρώπου με την ταμπέλα των απαγορευμένων ή κακών και συνοδεύονται από πρακτικές, όπως η τιμωρία. Επομένως, δεν είναι η φύση μιας πράξης που την κάνει συνειδητά αποδεκτή ή κατακριτέα ή με ασυνείδητο τρόπο απωθημένη από τα άτομα, αλλά η θέση που παίρνει η συγκεκριμένη πράξη μέσα στο σύνολο των κοινωνικών σχέσεων και συσχετισμών δύναμης. Τέλος, και οι συνήθειες και οι λειτουργίες που το άτομο από πολύ μικρό μαθαίνει να εκτελεί έχουν την προέλευσή τους στο πώς είναι διαμορφωμένες οι κοινωνικές σχέσεις. Λόγω, όμως, της μακροχρόνιας εκτέλεσής τους, τα άτομα ξεχνούν την κοινωνική τους καταγωγή και το ότι αποτελούν προϊόντα μάθησης και θεωρούν τέτοιες λειτουργίες ως φυσιολογικές.

Μέσα σε αυτό το πολύπλοκο πλέγμα των κοινωνικών σχέσεων διαμορφώνεται η ταυτότητα του ατόμου, όχι με έναν παθητικό τρόπο, αλλά με την ενεργή συμμετοχή του μέσα σε αυτό. Το άτομο κατασκευάζει την εικόνα του και μαθαίνει τις ικανότητες που του χρειάζονται για να επέμβει κι αυτό με τη σειρά του στο περιβάλλον γύρω του και να ικανοποιήσει τις ανάγκες του. Αυτή την εικόνα το άτομο τη δημιουργεί με την εμπλοκή του στις παραγωγικές σχέσεις μέσω της εργασίας, αλλά και στις επικοινωνιακές σχέσεις μέσω της κουλτούρας και της γλώσσας. Εξ' ίσου σημαντικές με αυτές είναι και οι σχέσεις που αφορούν το συσχετισμό των δυνάμεων μέσα στο κοινωνικό σύνολο. Τόσο η συνειδητή δραστηριότητα του ατόμου (το φροϋδικό «εγώ»), όσο και η ασυνείδητη («αυτό»), αναπτύσσονται πάντα εν σχέσει με το κοινωνικό υπόβαθρο στο οποίο το άτομο ζει και εσωτερικεύει τα πρότυπά του («υπερ – εγώ) και δεν είναι περιοχές μέσα στην ανθρώπινη ψυχή που υπάρχουν δοσμένες εκ φύσεως. Τις σχέσεις αυτές μπορούμε να τις συνοψίσουμε στις εργασιακές σχέσεις παραγωγής, στις επικοινωνιακές σχέσεις και στις σχέσεις που αφορούν τους συσχετισμούς των δυνάμεων μέσα στην κοινωνία. Μέσα σε όλα αυτά είναι που δημιουργείται ο κοινωνικός εαυτός.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΛΑΪΚΗ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ ΚΑΙ ΡΟΚ ΜΟΥΣΙΚΗ

Εισαγωγικά

Το δεύτερο κεφάλαιο της εργασίας αποτελεί μια εξέταση του φαινομένου που είναι γνωστό ως δημοφιλής ή λαϊκή κουλτούρα και, εν συνεχεία, της πιο χαρακτηριστικής ίσως έκφανσης του φαινομένου αυτού από τα μέσα του 20^{ου} αιώνα και μετά, της ροκ μουσικής. Είναι απαραίτητο και στη μελέτη του φαινομένου της λαϊκής κουλτούρας να αντλήσουμε στοιχεία από διαφορετικές πηγές και επιστημονικά πεδία, όπως η κοινωνιολογία, η ψυχολογία, η πολιτική επιστήμη, η οικονομία, αλλά και οι πολιτισμικές σπουδές, που γνώρισαν ιδιαίτερη άνθιση από τα τέλη της δεκαετίας του '60. Επίσης, πρέπει πάντα να έχουμε στο μυαλό μας και όσα εξετάστηκαν στο κεφάλαιο 1 και αφορούσαν τον τρόπο που τα άτομα κατασκευάζουν την ταυτότητά τους και τοποθετούν τον εαυτό τους μέσα στην κοινωνία και, κατά συνέπεια, μέσα στα διάφορα κοινωνικά φαινόμενα.

Η μελέτη της λαϊκής κουλτούρας είναι ένα πολύπλευρο αντικείμενο και τα επιμέρους ζητήματα που χρειάζονται έρευνα είναι αρκετά. Πρέπει αρχικά να εξεταστεί η καταγωγή αυτού του φαινομένου. Βρίσκεται η προέλευση της λαϊκής κουλτούρας στη δράση και την τάση για έκφραση των λαϊκών στρωμάτων και κάποιων συγκεκριμένων ομάδων ή μήπως είναι ένα προϊόν προοριζόμενο για αυτά τα λαϊκά στρώματα, το οποίο παράγεται από τις κυρίαρχες οικονομικές δυνάμεις με σκοπό τη μαζική κατανάλωση και το κέρδος και τις κατεστημένες ιδεολογικές δυνάμεις με σκοπό τη διαίωνιση της κυριαρχίας τους; Η σύνδεση της λαϊκής κουλτούρας με το καπιταλιστικό κοινωνικοοικονομικό σύστημα είναι αναπόφευκτη, αλλά είναι αυτός ο μοναδικός τρόπος προσέγγισής της; Είναι σημαντικό, επίσης, να εξετάσουμε τη φύση και τη σημασία που έχει η λαϊκή κουλτούρα για τα άτομα και τις ομάδες που είναι φορείς της και ποιος είναι ο ρόλος της στη διαμόρφωση της ταυτότητας των μελών της. Σημαντικό ερώτημα, τέλος, αποτελεί το πώς παράγεται το νόημα μέσα στις διάφορες μορφές της λαϊκής κουλτούρας και ποιων συνισταμένων είναι το αποτέλεσμα. Όλα αυτά εξετάζονται στα πλαίσια του υποκεφαλαίου 2.1.

Μετά τη γενική προσέγγιση του φαινομένου της λαϊκής κουλτούρας θα επιχειρήσουμε μια εξέταση του φαινομένου της ροκ μουσικής θέτοντας τα ίδια ερωτήματα και προβληματισμούς. Θα δούμε, δηλαδή, το ροκ τόσο υπό το πρίσμα της μαζικής κουλτούρας, της στενά συνδεδεμένης με τις επιδιώξεις και πρακτικές του καπιταλιστικού κοινωνικοοικονομικού

συστήματος, όσο και υπό το πρίσμα της αυτόνομης έκφρασης ορισμένων κοινωνικών ομάδων. Θα ερευνήσουμε ακόμα τους λόγους που η ροκ μουσική και κουλτούρα έγινε τόσο ευρέως αποδεκτή και επηρέασε τόσο πολύ τις μάζες των νέων ανθρώπων. Τέλος, θα εξετάσουμε πώς συνδέονται όλα αυτά και με τι τρόπο πρέπει να μελετούνται σε σχέση με την προσπάθεια του ατόμου να δομήσει την ταυτότητά του και να πάρει τη θέση του στον κόσμο. Αυτό είναι το αντικείμενο του υποκεφαλαίου 2.2.

2.1. Λαϊκή κουλτούρα: γνήσια έκφραση ή καταναλωτικό προϊόν για τις μάζες;

Η μελέτη του φαινομένου της λαϊκής κουλτούρας πήρε μεγάλες διαστάσεις μετά το τέλος του δευτέρου παγκοσμίου πολέμου, όταν το καπιταλιστικό κοινωνικοοικονομικό σύστημα φάνηκε να επικρατεί ολοκληρωτικά στο δυτικό κόσμο και άρχισε τη σταδιακή εξάπλωσή του σε παγκόσμια κλίμακα. Εξ' αρχής, λοιπόν, το φαινόμενο της λαϊκής κουλτούρας έγινε δέκτης δύο διαφορετικών ερμηνειών όσον αφορά την προέλευση και τη σημασία του. Από τη μια μεριά, συνδέθηκε αποκλειστικά με τις εξελίξεις στον κοινωνικό και οικονομικό χώρο και παρουσιάστηκε ως δημιούργημα και συνέπεια της ολοκληρωτικής επικράτησης του μονοπωλιακού καπιταλισμού. Από την άλλη, παρουσιάστηκε ως φαινόμενο προερχόμενο από την ανάγκη των λαϊκών μαζών και διαφόρων υποομάδων να εκφράσουν την αντίσταση, τη διαφοροποίηση και την ξεχωριστή τους πολιτισμική ύπαρξη μέσα στο ομοιόμορφο, αποκλειστικά βασισμένο σε οικονομικές σχέσεις, σύστημα που προωθούσε ο καπιταλισμός.

2.1.α. Η λαϊκή κουλτούρα ως μαζική κουλτούρα και οι αναλύσεις της Σχολής της Φρανκφούρτης

Η έκρηξη των τεχνολογικών εξελίξεων που αφορούσαν κυρίως τα μέσα της επικοινωνίας και της διασκέδασης (ραδιόφωνο, τηλεόραση) στα μέσα περίπου του 20^{ου} αιώνα έφερε στο προσκήνιο την έννοια της μαζικής κουλτούρας. Τα νέα μέσα επηρέασαν σε τεράστιο βαθμό τους τρόπους διανομής των προϊόντων της κουλτούρας και άλλαξαν τη μορφή της επαφής τους με το ευρύ κοινό. Έφεραν τις λαϊκές μάζες σε επαφή με χώρους που σε προηγούμενες εποχές θεωρούνταν προνόμιο λίγων ανθρώπων και αριστοκρατικών ομάδων.

Η τέχνη, που σε παλαιότερες περιόδους θεωρούνταν «υψηλό» αγαθό που το απολάμβαναν όσοι δεν ανήκαν στα στρώματα της καθημερινής βιοπάλης, έγινε ένας χώρος στον οποίο ο καθένας μπορούσε να έχει πρόσβαση ανεξαρτήτως τάξης ή θέσης μέσα στο κοινωνικό σύστημα. Το γεγονός αυτό χαιρετίστηκε από μερίδα διανοητών ως δημοκρατικοποίηση της κουλτούρας, αφού ήταν πλέον εύκολο στον καθένα να απολαμβάνει όσα αυτή προσέφερε και η αυθαίρετη διάκριση

μεταξύ «υψηλής» και «χαμηλής» ή «ευτελούς» κουλτούρας έπαψε να υφίσταται. Αντιμετωπίστηκε, όμως, με επιφύλαξη από άλλους θεωρητικούς, οι οποίοι χαρακτήρισαν το δημοκρατικό του χαρακτήρα μόνο φαινομενικό και υποστήριξαν ότι πίσω από αυτή τη φαινομενικότητα κρύβονταν ζητήματα επέκτασης και σταθεροποίησης του καπιταλιστικού συστήματος και της κυρίαρχης ιδεολογίας του.

Οι σημαντικότεροι εκπρόσωποι αυτής της προσέγγισης είναι οι διανοητές που ανήκουν στην Σχολή της Φρανκφούρτης, με σημαντικότερους τους Max Horkheimer, Teodor Adorno και Herbert Marcuse, οι οποίοι αφιέρωσαν μεγάλο μέρος του έργου τους στις αναλύσεις αυτού που ονόμασαν μαζική κουλτούρα. Όντας μαρξιστές, οι ερευνητές αυτοί έχουν ως αφετηρία τη μαρξική θέση ότι στο καπιταλιστικό σύστημα η κυρίαρχη τάξη που έχει στην κατοχή της τα μέσα παραγωγής είναι αυτή που επιβάλλει στην κοινωνία την ιδεολογία της. Σε αυτό το πλαίσιο τα μέσα αντιμετωπίζονται ως όργανο επιβολής και διατήρησης αυτής της κυριαρχίας. Διευρύνοντας τη θέση αυτή του Marx από το οικονομικό επίπεδο σε ολόκληρο το κοινωνικό πεδίο και αναλύοντας την εμφάνιση των νέων μέσων επικοινωνίας, ενημέρωσης και διασκέδασης, που δημιουργήθηκαν με τις εξελίξεις στο χώρο της τεχνικής και της τεχνολογίας, οδηγήθηκαν στις έννοιες της μαζικής κουλτούρας και της πολιτιστικής βιομηχανίας, τις οποίες αντιμετώπισαν από την πλευρά της κριτικής της ιδεολογίας, που πίστευαν ότι κρύβεται πίσω τους.

Σύμφωνα με τα μέλη της σχολής η μαζική κουλτούρα δεν είναι αυτή που προέρχεται από τις μάζες, αλλά αυτή που προορίζεται για αυτές και παράγεται βιομηχανικά για να καταναλωθεί από αυτές. Η βιομηχανία της κουλτούρας ή πολιτιστική βιομηχανία είναι ένα σύστημα οικονομικό που καθορίζεται αποκλειστικά από τη μαζική παραγωγή και κατανάλωση των προϊόντων του με αποτέλεσμα τη βιομηχανοποίηση και εμπορευματοποίηση των έργων της κουλτούρας (*«μεταφορά του κερδοσκοπικού κινήτρου στα πνευματικά μορφώματα, που πλέον είναι μόνο εμπορεύματα»*)¹⁵. Η βαθύτερη, όμως, λειτουργία της πολιτιστικής βιομηχανίας είναι η ιδεολογική νομιμοποίηση του συστήματος κυριαρχίας που κρύβεται πίσω της, του καπιταλισμού, και απώτερος

¹⁵ Adorno T., Σύνοψη της πολιτιστικής βιομηχανίας, μτφρ. Λευτέρης Αναγνώστου, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2000

στόχος της η ενσωμάτωση των ατόμων σε αυτό το σύστημα με την απορρόφηση και εξουδετέρωση κάθε πεδίου της ανθρώπινης δραστηριότητας, από το οποίο θα μπορούσε να προκύψει κάποια αυθόρμητη αντίδραση, κυρίως του ελεύθερου χρόνου του ατόμου. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Adorno, η «πολιτιστική βιομηχανία στην ουσία είναι ηθελημένη ενσωμάτωση των πελατών της από πάνω»¹⁶.

Έτσι, η κουλτούρα, που παλαιότερα αποτελούσε το χώρο του ιδιωτικού, ατομικού υποκειμένου, τη σφαίρα της ελευθερίας και αυτονομίας και ερχόταν σε αντίθεση με την καθημερινή πραγματικότητα της αλλότριας εργασίας και συμπεριφοράς, την οποία προσπαθούσε να υπερβεί, μετατρέπεται τώρα σε όργανο που αναπαραγάγει τη δεδομένη απαράλλαχτη κατάσταση, αναπαράγοντας στην ουσία τη «φωνή του κυρίου» και την ιδεολογία της. Αυτή η λειτουργία της είναι σημαντικότερη και από το άμεσο οικονομικό όφελος.

Αυτό που κατ' εξοχήν πουλάει η πολιτιστική βιομηχανία είναι «γενική, άκριτη συναίνεση»¹⁷. Η δράση της είναι αντιδιαφωτιστική, παρ' όλο που προβάλλεται ως διαφωτιστική και δημοκρατική, καθώς εξαπατάει τους ανθρώπους ως προς την ευτυχία προσφέροντας τους ένα υποκατάστατο ικανοποίησης με την αφθονία που παρέχει και τις τεράστιες δυνατότητες κατανάλωσης. Τη θέση της απελευθερωτικής και υπερβατικής, σε σχέση και με την κοινωνική πραγματικότητα, τέχνης έχει πάρει η μαζική κουλτούρα. Με την υποκρυπτόμενη επιβολή και συντήρηση της κυρίαρχης τάξης πραγμάτων, εμποδίζει τη διαμόρφωση αυτόνομων και κρινόντων ατόμων και τη χειραφέτηση των μαζών, εμποδίζει, δηλαδή την ίδια τη δημοκρατία.

Ο Herbert Marcuse (1898 – 1979) προσδιορίζει την κουλτούρα ως το «φόντο» της κοινωνίας (ηθικές, πνευματικές, αισθητικές αξίες) σε σύγκριση με τη «βάση» (οργάνωση, επίσημοι θεσμοί κτλ), η οποία οφείλει να τροφοδοτείται από την κουλτούρα. Έτσι, διακρίνεται η κουλτούρα ως το πεδίο της ανθρώπινης αυτονομίας και ολοκλήρωσης από τον πολιτισμό, που εκφράζει την ετερονομία του ανθρώπου, την αναγκαιότητα, την κοινωνική εργασία και συμπεριφορά. Χαρακτηριστικό του σύγχρονου μονοπωλιακού καπιταλισμού είναι η σταδιακή αφομοίωση και εξομοίωση της κουλτούρας από τον πολιτισμό και την

¹⁶ Βλ. το ίδιο

¹⁷ Βλ. το ίδιο

καθημερινότητα. Ο τεχνολογικός πολιτισμός εξαλείφει τους υπερβατικούς σκοπούς της κουλτούρας. Ο αρχικός της αρνητικός ρόλος, που συνεπάγονταν τον αποχωρισμό από το κοινωνικό κατεστημένο και την έκφραση της αντίφασης, της κατηγορίας, της κριτικής και της αλλαγής, γίνεται καταφατικός και συμβάλλει στη σταθεροποίηση αυτού που υπάρχει σε σχέση με εκείνο που θα μπορούσε ή θα έπρεπε να υπάρχει. Πλέον η υπάρχουσα κατάσταση προσδιορίζει την κουλτούρα.¹⁸

Από τους φιλοσόφους της σχολής αυτός που μελέτησε πιο αναλυτικά την έννοια της μαζικής κουλτούρας ήταν ο Theodor Adorno (1903 – 1969) στο βιβλίο του «Σύννοψη της Πολιτιστικής Βιομηχανίας», όπου εξετάζει τα βασικά χαρακτηριστικά της. Όπως είπαμε, βασισμένη στα σύγχρονα τεχνικά μέσα και στο συγκεντρωτισμό της οικονομίας και της διοίκησης, η πολιτιστική βιομηχανία αποτελεί ένα ομοιόμορφο και ενοποιημένο σύστημα, που στόχο έχει την ενσωμάτωση των πελατών της στην κυρίαρχη ιδεολογία που τη διαπερνά. Αν και ο πελάτης – καταναλωτής των πολιτιστικών προϊόντων παρουσιάζεται ως υποκείμενο της όλης διαδικασίας, στην ουσία δεν είναι παρά το αντικείμενό της. Οι μάζες παίρνονται υπ' όψη μόνο για να ενισχυθεί και να σταθεροποιηθεί η υπάρχουσα νοοτροπία τους, η οποία απηχεί την πλήρη αποδοχή και υποταγή στη φωνή του κυρίου.

Σε αυτήν την προοπτική τα πολιτιστικά εμπορεύματα της βιομηχανίας παράγονται μόνο σύμφωνα με την αρχή της αξιοποίησής τους. Το περιεχόμενο υποβαθμίζεται έως και εξαφανίζεται με τη μεταφορά του κερδοσκοπικού κινήτρου στα πνευματικά μορφώματα, τα οποία πλέον είναι αποκλειστικά εμπορεύματα. Το αυτόνομο είναι του έργου τέχνης πλέον παύει να υπάρχει. Στο πλαίσιο αυτό, η μαζική κουλτούρα ενώνει τις χωριστές σφαίρες της «υψηλής» και της «λαϊκής» τέχνης, αφαιρώντας και από τις δύο τα στοιχεία που θεωρούνται επικίνδυνα και ανατρεπτικά για την κυρίαρχη ιδεολογία. Από την «υψηλή» τέχνη θυσιάζεται η σοβαρότητα στο βωμό του εντυπωσιασμού, ενώ από τη «λαϊκή» τέχνη χάνεται το αυθόρμητο, ανυπότακτο στοιχείο στο όνομα του εκπολιτισμού της. Στο κυνήγι του κέρδους η τυποποίηση γίνεται το κύριο

¹⁸ Marcuse Herbert, Παρατηρήσεις για έναν επαναπροσδιορισμό της κουλτούρας, στο Adorno T., Horkheimer M., Marcuse H., Lowental L., Τέχνη και μαζική κουλτούρα, μτφρ. Ζήσης Σαρίκας, Αθήνα: Ύψιλον, 2000

χαρακτηριστικό των πολιτιστικών προϊόντων, η οποία βοηθιέται από τον εξορθολογισμό των τεχνικών παραγωγής και διάδοσης.

Η ομοιομορφία της πολιτιστικής παραγωγής *«γυμνάζει τις μάζες στα ίδια πρότυπα συμπεριφοράς»*¹⁹. Το αποτέλεσμα είναι μια υποπλασία της συνείδησης και η υιοθέτηση μιας επικίνδυνης στάσης αποβλάκωσης από την πλευρά του ανθρώπου, η οποία οδηγεί στην εξάρτηση και την υποτέλειά του. Η ενσωμάτωση της άρνησης που ενυπάρχει από πάντα μέσα στην κουλτούρα και την τέχνη σημαίνει την κατάφαση, την αποδοχή, τη συναίνεση σε αυτό που ήδη υπάρχει.

Η ταύτιση της λαϊκής κουλτούρας με τη μαζική κουλτούρα και τα χαρακτηριστικά που τις απέδωσαν τα μέλη της Σχολής της Φρανκφούρτης στις αναλύσεις τους μοιάζει να υστερεί τουλάχιστον ως προς ένα σημείο που ενδιαφέρει και την παρούσα εργασία. Η παντοδυναμία με την οποία παρουσιάζεται η μαζική κουλτούρα, η οποία στην ουσία προσφέρεται στις μάζες από αυτούς που έχουν τον έλεγχο των παραγωγικών, τεχνολογικών και επικοινωνιακών μέσων με απώτερο στόχο την επιβολή των μηνυμάτων και της κυριαρχίας τους και, η οποία γίνεται δεκτή και καταναλώνεται άκριτα από τις μάζες αυτές, φέρνει στο μυαλό την εικόνα του ατόμου που σκιαγραφήσαμε στο 1.2. Εκεί είδαμε τις θεωρίες που θέλουν το άτομο ως ένα καθαρό παράγωγο των επιρροών που δέχεται από το φυσικό περιβάλλον και την κοινωνία, χωρίς να μετέχει με κανέναν ουσιαστικό και ενεργό τρόπο στις διαδικασίες διαχείρισης των ερεθισμάτων αυτών.

Όπως στις θεωρίες αυτές, έτσι και στις έρευνες της Σχολής της Φρανκφούρτης για τη μαζική κουλτούρα, υποβαθμίζεται τελείως ο ρόλος του δέκτη των μηνυμάτων και των προϊόντων της κουλτούρας. Αυτός, είτε πρόκειται για άτομο είτε για ομάδα, με την ψευδή συνείδηση που έχει αποκτήσει μέσα στις συνθήκες της αλλοτριωμένης εργασίας και ζωής στο καπιταλιστικό σύστημα, απλώς δέχεται τα μηνύματα και διαμορφώνεται από αυτά. Η κατασκευή εδώ της ταυτότητας του ατόμου μοιάζει να εξαρτάται αποκλειστικά από εξωτερικούς παράγοντες, καθώς αυτό δεν παίζει κανένα ρόλο στο πώς θα δεχτεί και θα επεξεργαστεί αυτό που του προσφέρεται, ιδέα που θυμίζει τις θεωρίες του συμπεριφορισμού.

¹⁹ Adorno T., Σύνοψη της πολιτιστικής βιομηχανίας, μτφρ. Λευτέρης Αναγνώστου, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2000

2.1.β. Η κατανόηση της λαϊκής κουλτούρας και της αξίας της ως αποτέλεσμα πολλών σχέσεων

Στο βασικό ερώτημα για την παραγωγή νοήματος μέσα στα φαινόμενα της λαϊκής κουλτούρας είδαμε ότι θεωρίες σαν κι αυτές της Σχολής της Φρανκφούρτης αγγίζουν μόνο μία πλευρά του ζητήματος, αυτή του ρόλου των τρόπων και των μέσων παραγωγής, αφήνοντας απ' έξω άλλους παράγοντες που έχουν τη δική τους βαρύνουσα σημασία. Η, μαρξιστικής προέλευσης, αποκλειστική στροφή του ενδιαφέροντός τους σε ζητήματα όπως ποιοι κατέχουν τα μέσα της πολιτισμικής παραγωγής, ποιους «κρυφούς» σκοπούς εξυπηρετούν και με ποιους τρόπους παράγουν και ρίχνουν στην αγορά τα εμπορεύματά τους, κάνει μονομερή την εξήγησή τους για τα φαινόμενα της λαϊκής κουλτούρας.

Το γεγονός ότι τα προϊόντα της κουλτούρας είναι ταυτοχρόνως και εμπορεύματα, παραγόμενα μαζικά από βιομηχανίες που το μόνο που τις απασχολεί είναι το μεγαλύτερο δυνατό κέρδος, δεν μπορεί φυσικά να παραβλεφθεί. Δεν μπορεί να παραβλεφθεί, επίσης, το ότι πιθανόν πίσω από τα πολιτιστικά αυτά προϊόντα και μηνύματα να βρίσκονται ιδεολογικά και πολιτικά συμφέροντα και προσπάθειες για την ασυνείδητη αποδοχή και εδραίωση της κατεστημένης, κυρίαρχης πραγματικότητας. Σίγουρα, όμως, δεν εξαντλούν αυτές οι παρατηρήσεις τη μελέτη της λαϊκής κουλτούρας.

Οι ερμηνείες των φαινομένων της λαϊκής κουλτούρας προέρχονται πριν απ' όλα από το ίδιο το υλικό, που είναι από μόνο του φορέας μηνυμάτων, δηλαδή τα κείμενα, τις παραστάσεις και τους τρόπους με τους οποίους εμφανίζονται τα προϊόντα της. Από τη μια, μπορούμε να δούμε το νόημα που παράγεται από το υλικό αυτό ως κάτι που προέρχεται από όσους εμπλέκονται στη δημιουργία ενός συγκεκριμένου προϊόντος. Από την άλλη πλευρά, είναι αποτέλεσμα και του τρόπου με τον οποίο οι δέκτες – καταναλωτές υποδέχονται και αλληλεπιδρούν με το προϊόν. Η καλύτερη κατανόηση, λοιπόν, τέτοιων κοινωνικών φαινομένων, όπως αυτά της λαϊκής κουλτούρας, είναι αποτέλεσμα των πολύπλοκων συσχετισμών μεταξύ αυτών των παραγόντων, της παραγωγής του υλικού, του ίδιου του υλικού και των τρόπων οικειοποίησής του από το κοινό.

Τέτοιες ιδέες για την προσέγγιση των φαινομένων της λαϊκής κουλτούρας συναντούμε στο έργο του περίφημου Κέντρου Συγχρόνων Πολιτισμικών Σπουδών του πανεπιστημίου του Μπέρμινγχαμ και του

διευθυντή του για αρκετά χρόνια, Stuart Hall (1932 -). Ο Hall τόνισε την αναγκαιότητα να λαμβάνεται υπ' όψη η εσωτερική σχέση μεταξύ των διαφόρων παραγόντων που επηρεάζουν την παραγωγή του νοήματος στα φαινόμενα της λαϊκής κουλτούρας και ξεχώρισε τους τρεις παράγοντες που αναφέραμε πιο πάνω ως τα σημαντικά σημεία για την ανάλυση οποιουδήποτε πολιτισμικού φαινομένου.

Η μελέτη της διασύνδεσης των τομέων της παραγωγής των πολιτιστικών μορφών, του ίδιου του κειμένου και της αποδοχής και οικειοποίησής του θα οδηγήσει στην καλύτερη κατανόησή του και θα αποκαλύψει όλες τις πτυχές του, ανάμεσά τους και αυτές που το συνδέουν με ιδεολογικά ή οικονομικά συμφέροντα. Η άποψη αυτή εκφράστηκε στη θεωρία του Hall για την κωδικοποίηση και αποκωδικοποίηση του μηνύματος²⁰, όπου εξετάζεται σαν σημαντικός παράγοντας και ο τρόπος που το κοινωνικό φαινόμενο γίνεται δεκτό, ερμηνεύεται, ενσωματώνεται και νοηματοδοτείται εκ νέου από τον παραλήπτη του. Έτσι, ο δέκτης συμμετέχει κι αυτός στην παραγωγή του νοήματος. Ακόμα και στις μεταμοντέρνες θεωρίες, όπου η αμφισημία του μηνύματος κάνει το μοντέλο του Hall ανεπαρκές, ο ρόλος του υποκειμένου δέκτη δεν υποβαθμίζεται. Το έργο της Σχολής του Μπέρμινχαμ ανέδειξε την πλευρά της λαϊκής κουλτούρας που την παρουσιάζει σα γνήσια έκφραση των λαϊκών στρωμάτων ή των ομάδων που είναι φορείς της, τα μέλη των οποίων διαμορφώνουν την ταυτότητά τους και το νόημά της επεξεργαζόμενα και οικειοποιούμενα με το δικό τους τρόπο τα μηνύματα που δέχονται από αυτή.

Τέτοιες προσεγγίσεις βρίσκονται πιο κοντά στις θεωρίες που βλέπουν το άτομο ως κοινωνικό εαυτό, τις οποίες εξετάσαμε στο τέλος του πρώτου κεφαλαίου. Είδαμε ότι η κατασκευή της ταυτότητας του ατόμου μπορεί να γίνει κατανοητή μέσα από τη μελέτη των κοινωνικών σχέσεων (παραγωγής, επικοινωνίας, εξουσίας), οι οποίες είναι ήδη κατεστημένες και στις οποίες το άτομο συμμετέχει όχι μόνο με παθητικό τρόπο, αλλά με ενεργητικό, επηρεάζοντας και διαμορφώνοντάς τις εκ νέου. Έτσι και στην εξέταση των κοινωνικών φαινομένων, όπως αυτά που έχουν να κάνουν με τη λαϊκή κουλτούρα, είναι οι σχέσεις μεταξύ του παραγόμενου

²⁰ Hall Stewart, Encoding / Decoding, in Hall Stewart, Hobson D., Lowe A., Willis P. (eds.), Culture, Media, Language, London: Hutchinson, 1980

υλικού, της παραγωγής και της ενεργητικής από την πλευρά των υποκειμένων αποδοχής του.

Η εξέταση, επομένως, της λαϊκής κουλτούρας υπό το πρίσμα μόνο της κυρίαρχης ιδεολογίας και των οικονομικών συμφερόντων που μπορεί να βρίσκονται πίσω της και έχουν στόχο τον έλεγχο των μαζών μέσω της εξάπλωσης της κυριαρχίας τους και στο χώρο της πολιτισμικής δραστηριότητας και του ελεύθερου χρόνου του ανθρώπου, μπορεί να φανερώσει μία μόνο πτυχή του φαινομένου. Η επιμονή της Σχολής της Φρανκφούρτης σε αυτήν αποκλειστικά την κατεύθυνση αποτελεί και τη βασική κριτική εναντίον της.

Εκτός από φαινόμενο ιδεολογικά καθορισμένο, η λαϊκή κουλτούρα μπορεί να προβληθεί και ως παράγωγο της δημιουργικότητας, των πρακτικών οργάνωσης του ελεύθερου χρόνου, της προσπάθειας για έκφραση και του αγώνα για αντίσταση και αυτοκαθορισμό της ταυτότητας διαφόρων ομάδων και λαϊκών στρωμάτων. Η λαϊκή κουλτούρα είναι το σύνολο των μορφών, νοημάτων και πρακτικών, που θεωρούνται ότι διαμορφώνουν την κοσμοαντίληψη μιας ομάδας, τα οποία προκύπτουν από τη σχέση και την αλληλεπίδραση όλων των παραγόντων που έχουμε αναφέρει και παραπάνω και τα οποία δεν είναι δυνατό να τα βλέπουμε σαν μια σταθερή και αναλλοίωτη δομή, ούτε να τα απομονώνουμε από τις συνθήκες της κοινωνικής και καθημερινής ζωής.

2.2. Ροκ μουσική και κουλτούρα

Είδαμε στα αμέσως προηγούμενα την τάση που προέρχεται από το γενικότερο πεδίο των πολιτισμικών σπουδών. Κάθε κοινωνικό φαινόμενο είναι αποτέλεσμα πολλών παραγόντων που δε δρουν ανεξάρτητα ο ένας από τον άλλο, αλλά διέπονται από μια εσωτερική σχέση. Για την κατανόηση τέτοιων φαινομένων και των διαδικασιών μέσα από τις οποίες παράγεται το νόημά τους και η θέση τους μέσα στο κοινωνικό γίγνεσθαι απαιτείται μια συνολική εξέτασή τους και όχι μονομερείς προσεγγίσεις τους. Τα πολιτισμικά φαινόμενα, ειδικότερα, όπως η μουσική, καθορίζονται από τρεις κύριους παράγοντες. Οι συνθήκες της παραγωγής, το ίδιο το μουσικό υλικό (όχι μόνο το τραγούδι, αλλά το βίντεο – κλιπ, η ζωντανή σκηνική παρουσία της συναυλίας κ.α.) και το κοινό, καταναλωτικό αναγκαστικά, είναι παράγοντες που παίζουν ρόλο στην παραγωγή του νοήματος και της σημασίας που αποκτά το φαινόμενο μέσα στο περιβάλλον που αναπτύσσεται, καθώς και των τρόπων με τους οποίους επηρεάζει τα άτομα. Καθένας από τους παράγοντες αυτούς μπορεί να αποτελέσει ξεχωριστό τομέα έρευνας, η συνολική, όμως, προσέγγιση και η όσο το δυνατόν πληρέστερη κατανόηση του φαινομένου απαιτεί τη σφαιρική μελέτη όλων και της σύνδεσης που τους διέπει.

Η ροκ μουσική αποτελεί μία από τις σημαντικότερες μορφές της λαϊκής κουλτούρας, αρχικά του δυτικού κόσμου, αλλά σήμερα μπορούμε να πούμε του μεγαλύτερου μέρους του πλανήτη. Πολλά έχουν γραφτεί για την προέλευση, τις συνθήκες δημιουργία της, τη μουσική «επανάσταση» που υποτίθεται ότι έφερε, τη γενικότερη κουλτούρα που προώθησε, τη σύνδεσή της με κοινωνικά κινήματα, όπως η διεκδίκηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της ισότητας, και πολιτικούς αγώνες, το πώς επηρέασε και διαμόρφωσε τις γενιές των οπαδών της. Οι περισσότερες προσεγγίσεις ασχολούνται κυρίως με έναν συγκεκριμένο τρόπο προσέγγισης και ερμηνείας που μοιάζει σχετική με το φαινόμενο της ροκ μουσικής, ενώ τα τελευταία είκοσι περίπου χρόνια έχουν παρουσιαστεί πιο ολοκληρωμένες έρευνες που να αναλύουν τις διάφορες πλευρές του.

2.2.α. Το ροκ ως μαζική κουλτούρα

Εξ' αρχής το ροκ φαινόμενο συνδέθηκε με τη μαζική κουλτούρα, κυρίως λόγω των συνθηκών της γέννησής του, μια πλευρά του που πάντα φέρνει σε αμηχανία και δυσαρεστεί τους αφοσιωμένους και ρομαντικούς οπαδούς του. Το περιβάλλον ανάδυσής²¹ του εντοπίζεται στην Αμερική της δεκαετίας του '50. Το καπιταλιστικό σύστημα επικρατεί ολοκληρωτικά στο δυτικό κόσμο και το αμερικανικό όνειρο αρχίζει να παίρνει σάρκα και οστά. Ο καταναλωτισμός έχει γίνει η πρώτη αξία σε μια κοινωνία που μοιάζει να οδεύει προς την απόλυτη υλική ευημερία. Αυτές, όμως, οι συνθήκες υπάρχουν ταυτόχρονα και μάλιστα τροφοδοτούνται από τη συνεχή εξωτερική απειλή και το φόβο πως όλα όσα έχει κερδίσει η αμερικανική κοινωνία κινδυνεύουν να χαθούν. Ο Ψυχρός Πόλεμος βρίσκεται στο αποκορύφωμά του και το φαινόμενο του μακαρθισμού έχει κάνει την κοινωνία να χαρακτηρίζεται από έναν ακραίο συντηρητισμό, μια υπερβολική φοβία προς οτιδήποτε μπορεί να χαρακτηριστεί ξένο ή μη συμβατό με τα παραδοσιακά πρότυπα, ένα μόνιμο άγχος απέναντι σε έναν αόρατο εχθρό. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, τα ανήσυχα άτομα της κοινωνίας, τα οποία αποτελούν κυρίως οι νέοι, νιώθουν να ασφυκτιούν και να ψάχνουν διεξόδους, κυρίως μέσα στον ελεύθερό τους χρόνο.

Ένα άλλο γεγονός που είναι συνδεδεμένο με τη γέννηση της ροκ μουσικής είναι το ότι συμπίπτει χρονικά με τη μεγάλη έκρηξη των μέσων μαζικής επικοινωνίας και διασκέδασης.²² Το ραδιόφωνο και η τηλεόραση, που κάνει τότε περίπου την εμφάνισή της, αλλάζουν τον τρόπο που μέχρι τότε γινόταν η επαφή των προϊόντων της κουλτούρας με το κοινό, επιδρώντας τόσο στη μορφή του προϊόντος, όσο και στη συμπεριφορά του κοινού. Τα δύο αυτά μέσα είναι άμεσα συνδεδεμένα με τη ροκ μουσική, καθώς έπαιξαν ρόλο όχι μόνο στη δημιουργία της, αλλά και στη μεγάλη διάδοσή της, ιδιαίτερα σε ομάδες, όπως οι νέοι, οι οποίοι ήταν και το βασικό κοινό των νέων μέσων.

Στα γεγονότα αυτά στηρίζονται προσεγγίσεις που θέλουν το ροκ ένα καθαρό καπιταλιστικό προϊόν της μαζικής κουλτούρας και που, τις

²¹ Για το περιβάλλον και τις συνθήκες γέννησης της ροκ μουσικής βλ. Peterson, R. A., *Why 1955? Explaining the advent of rock music*, in *Popular Culture*, 9, 1990, 97 – 116, Wicke Peter, *Rock music: culture, aesthetics and sociology*, Cambridge: Cambridge University Press, 1990

²² Για τη σχέση της μουσικής με τα μαζικά μέσα βλ. Jones Steve, *Rock formation: Music, Technology and Mass Communication*, Newbury Park, California: Sage, 1992

περισσότερες φορές, είναι καταδικαστικές και της καλλιτεχνικής αξίας του. Σύμφωνα με αυτές, το ροκ είναι ένα πολιτιστικό εμπόρευμα, που παράγεται και πωλείται μαζικά στην αγορά, απευθυνόμενο, μάλιστα, σε στοχευμένο αγοραστικό κοινό, και που στηρίζει το κοινωνικό κατεστημένο και ενισχύει τον καταναλωτικό καπιταλισμό. Έτσι, το ροκ φαίνεται να είναι η πολιτιστική μορφή με την οποία οι νέοι στον ελεύθερό τους χρόνο αντιδρούν, ξεχνώντας και ξεφεύγοντας, αλλά όχι ανατρέποντας, στις συνθήκες του συντηρητικού και καταπιεστικού τους περιβάλλοντος. Το ροκ μοιάζει να προσέφερε μια διέξοδο, η οποία, όμως, δε σχετιζόταν με την αμφισβήτηση των επικρατουσών συνθηκών, αλλά μάλλον με την τελική αποδοχή τους. Αν και το ροκ συνδέθηκε εξ' αρχής με την έκφραση των αντιφάσεων που βίωναν οι νέοι, ιδίως της Αμερικής, δε συνδέθηκε με κανενός είδους επαναστατικές πρακτικές και ιδέες, πράγμα που έγινε αρκετά αργότερα.

Οι αναλύσεις τέτοιου τύπου, που θυμίζουν έντονα το έργο της Σχολής της Φρανκφούρτης, κάνουν το λάθος να εστιάζουν μονομερώς σε μία μόνο πλευρά του φαινομένου της ροκ μουσικής. Πράγματι, δεν είναι δυνατό να παραβλέψουμε τις διασυνδέσεις της ροκ μουσικής με το καπιταλιστικό σύστημα και την εμφάνιση και ραγδαία ανάπτυξη των νέων μέσων της τηλεόρασης και του ραδιοφώνου. Αν δεν υπήρχαν αυτά, ίσως και το ροκ να μην είχε τη μορφή με την οποία το γνωρίζουμε σήμερα και να μην ήταν το μαζικό αυτό φαινόμενο που έχει επηρεάσει γενιές και γενιές ανθρώπων. Όμως, δεν μπορεί να είναι μόνο αυτός ο παράγοντας στον οποίο να αποδώσουμε τη γέννηση, την επιτυχία και την επιρροή του φαινομένου. Όπως είδαμε και στις θεωρίες για τη λαϊκή κουλτούρα, οι τρόποι και το γενικό πλαίσιο της παραγωγής των πολιτισμικών προϊόντων και φαινομένων είναι ένας μόνο από τους παράγοντες που επηρεάζουν το νόημα και τη σημασία τους, που η μεμονωμένη εξέτασή του, όμως, δεν επαρκεί.

2.2.β. Το ροκ ως γνήσια έκφραση των νέων

Παρά το γεγονός της γέννησής του μέσα στις συνθήκες του μονοπωλιακού καπιταλισμού και της αναπόφευκτης σύνδεσής του με αυτό το πλαίσιο, το ροκ συνδέθηκε από πολύ νωρίς με φαινόμενα αμφισβήτησης των συνθηκών αυτών. Θα μπορούσαμε να δεχτούμε αυτό που λέει ο Frith ότι μια αντιφατική σχέση είναι αυτή που χαρακτηρίζει το

ροκ και το καπιταλιστικό σύστημα.²³ Από τη μία, οι συνθήκες και τα επιτεύγματα του καπιταλισμού, καθώς και το κοινωνικό περιβάλλον που είχε διαμορφωθεί με την πλήρη επικράτησή του, έπαιξαν σημαντικό ρόλο στη γέννηση και ανάπτυξή του. Από την άλλη, γρήγορα το ροκ έφτασε να εκφράζει μια ρομαντική, αντιεμπορική και αντικαπιταλιστική ιδεολογία, που το έκανε την καλλιτεχνική έκφραση κινημάτων αμφισβήτησης του κατεστημένου συστήματος και διεκδίκησης διαφορετικών προτύπων κοινωνικής οργάνωσης.

Έτσι, έχει εκφραστεί πολλές φορές η άποψη, τόσο στη βιβλιογραφία, αλλά κυρίως από τους ίδιους τους οπαδούς της ροκ μουσικής, ότι η ροκ μουσική και κουλτούρα είναι κάτι που ξεπήδησε πηγαία από τη δυσαρέσκεια συγκεκριμένων ομάδων με το κοινωνικό περιβάλλον τους και την αναζήτηση τρόπων να εκφράσουν την αντίδρασή τους και τη θέλησή τους για αλλαγή προς ένα διαφορετικό κόσμο. Το ροκ αντιμετωπίζεται εδώ ως η έκφραση των ανησυχιών των νέων για την αλλοτρίωση και την αποξένωση που χαρακτήριζε την καθημερινότητά τους και της τάσης τους για αντίσταση και προβολή της αυτονομίας και της διαφορετικότητάς τους.

Όντας παράγωγο ιδεών και πρακτικών του ελεύθερου χρόνου των ατόμων, το ροκ παρουσιάζεται σε άμεση σύνδεση με την καθημερινότητά τους προσφέροντας μια νέα εμπειρία της τέχνης που τη θέλει κοντά στη βιωμένη εμπειρία των ατόμων ως έκφραση των ανησυχιών τους. Το ροκ δεν είναι μια απλή μορφή της τέχνης ή απλώς ένα εμπορικό μουσικό προϊόν, αλλά μια πολιτισμική έκφραση, μια νέα κοσμοαντίληψη που ενσωματώνει τις εμπειρίες της καθημερινής ζωής.

Για το λόγο αυτό, σύμφωνα με τέτοιες προσεγγίσεις, το ροκ πάντα ήταν η έκφραση αγώνων αμφισβήτησης ενάντια στον καπιταλιστικό τρόπο οικονομικής και κοινωνικής οργάνωσης, στον αστικό τρόπο ζωής, στις αδικίες και τις διακρίσεις που επικρατούν και ένδειξη της θέλησης για αλλαγή και μετασχηματισμό της κοινωνίας, για δικαιοσύνη, δικαιώματα, ισότητα, ελευθερία. Η γέννηση του ροκ χαρακτηρίζεται ως πράξη αντίδρασης μέσα στις αποπνικτικές για τους νέους συνθήκες της μεταπολεμικής Αμερικής. Η ανεμελιά και η ξεγνοιασιά, η τάση για τη ξέφρενη διασκέδαση και το ξεπέραςμα των ορίων που χαρακτηρίζουν το

²³ Frith Simon, *The sociology of rock*, London: Constable, 1978

νέο είδος της μουσικής προβάλλουν ως η αντίθετη εικόνα και η εναλλακτική, ανατρεπτική λύση ενάντια στη φοβισμένη, κλειστή και καταπιεστική κοινωνία της ψυχροπολεμικής περιόδου.

Λίγο αργότερα το ροκ είναι βασικό στοιχείο στα μεγάλα κοινωνικά κινήματα αμφισβήτησης που ταρακούνησαν την Αμερική και όλο τον κόσμο τις δεκαετίες του '60 και του '70.²⁴ Οι αγώνες για κατάργηση των διακρίσεων και για ισότητα μεταξύ νέγων και λευκών, τα φοιτητικά κινήματα, τα αντιπολεμικά, τα κινήματα αλληλεγγύης σε ταξικούς ή απελευθερωτικούς αγώνες διαφόρων μειονοτήτων ή λαών, οι διεκδικήσεις των γυναικών και όλες οι εκδηλώσεις εξέγερσης και εναντίωσης στο κατεστημένο σύστημα και στην εξουσία έχουν σαν βασικό μουσικό υπόβαθρο το ροκ που ξεπήδησε μέσα από αυτές τις διαδικασίες και έγινε η χαρακτηριστικότερη έκφρασή τους. Σε τέτοιο βαθμό, μάλιστα, είναι αυτό φανερό που σε συγκεκριμένες περιόδους οι ροκ συναυλίες θεωρούνταν αυτόματα ως πολιτικές συγκεντρώσεις και διαμαρτυρίες, ενώ κάποια κινήματα να μην μπορούν ξεκάθαρα να χαρακτηριστούν ως μουσικά – καλλιτεχνικά ή κοινωνικά – πολιτικά, όπως το πανκ.

Η καινοτομία του ροκ ήταν πράγματι ότι αποτέλεσε τη μουσική για τον ελεύθερο χρόνο των νέων, το πεδίο, δηλαδή, που αυτοί εκφράζουν τις ανησυχίες τους, έρχονται σε επαφή μεταξύ τους και με το γύρω τους κόσμο, διαμορφώνουν την εικόνα τους και κατασκευάζουν την ταυτότητά τους. Επομένως, ήταν αναπόφευκτο να συνδεθεί με αυτές τις πλευρές της ζωής τους και να επηρεάσει τον τρόπο που τα άτομα αναζητούν την ατομική και κοινωνική τους ταυτότητα και δομούν την προσωπικότητά τους.

²⁴ Βλ. Garofalo Reebe (ed.), *Rockin' the boat: Mass music and mass movements*, Boston: South End Press, 1992

Σύνοψη

Ακόμα και αν δεχτούμε ότι οι σκοποί της δημιουργίας του ροκ ήταν άλλοι, όπως ο αποπροσανατολισμός και η χειραγώγηση των νέων, δεν μπορούμε να παραβλέψουμε το ότι αυτοί ερμήνευσαν το φαινόμενο με το δικό τους τρόπο και το προσαρμόσαν στις δικές τους ανάγκες και σκοπούς κάνοντάς το έκφραση των επιδιώξεών τους και του δικού τους τρόπου ζωής. Δεν είναι, λοιπόν, αντιφατικό να πούμε ότι το ροκ σαν κουλτούρα και ιδεολογία στράφηκε ενάντια στο σύστημα που το γέννησε και το έκανε τόσο δημοφιλές. Το σίγουρο είναι πως μπορούμε να αντιμετωπίσουμε το ροκ φαινόμενο τόσο ως συνδεόμενο με τη μαζική κουλτούρα και το καπιταλιστικό σύστημα, όσο και σαν πηγαία και αυθόρμητη έκφραση των νέων που ζητούν την ανατροπή αυτού του συστήματος. Και οι δύο αυτές πτυχές παίζουν ρόλο στη διαμόρφωση τόσο του προϊόντος, αλλά και των οπαδών και των ομάδων τις οποίες επηρέασε και επηρεάζει.

Το ροκ έπαιξε και παίζει σημαντικό ρόλο στις διαδικασίες διαμόρφωσης της ταυτότητας των οπαδών του, τόσο ως προϊόν της μαζικής κουλτούρας, όσο και σαν πηγαία έκφραση και δημιουργία του δικού τους πολιτισμικού πλαισίου. Είδαμε εδώ και τις δύο αυτές προσεγγίσεις. Υπάρχει, όμως, και ένας ακόμα τρόπος για να δούμε το πώς η ροκ μουσική και κουλτούρα συνδέεται με τις διαδικασίες κατασκευής της ταυτότητας των ατόμων. Αυτό που μένει είναι να αναζητήσουμε στο πρωταρχικό υλικό του ροκ φαινομένου, δηλαδή στους στίχους των τραγουδιών, τα στοιχεία εκείνα που σχετίζονται με την αναζήτηση και τους τρόπους διαμόρφωσης της εικόνας που αποκτούν τα άτομα για τον εαυτό τους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Η ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΤΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ ΤΟΥ ΑΤΟΜΟΥ

ΚΟΙΝΟΣ ΘΕΜΑΤΙΚΟΣ ΤΟΠΟΣ

ΣΤΗ ΡΟΚ ΣΤΙΧΟΥΡΓΙΚΗ

Εισαγωγικά

Αναφερθήκαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο χωρίς πολύ μεγάλη ανάλυση σε δύο από τις βασικές απόπειρες ερμηνείας του φαινομένου της ροκ μουσικής, των λόγων και των τρόπων που αυτό έχει επηρεάσει τις γενιές των οπαδών του και έχει επιδράσει στη διαμόρφωση της ταυτότητάς τους. Είδαμε την άποψη που θέλει την επιρροή αυτή σαν συνέπεια του γεγονότος ότι η ροκ μουσική είναι ένα εμπορικό προϊόν που παράγεται από τους μηχανισμούς της μαζικής κουλτούρας και προορίζεται ακριβώς για κατανάλωση και επηρεασμό των μαζών. Είδαμε, επίσης, την άποψη που αποδίδει τη μεγάλη επιρροή του ροκ φαινομένου στο ότι αυτό ήταν ένα κίνημα, όχι αυστηρά καλλιτεχνικό ή απλώς μουσικό, προερχόμενο από τις πιο καθημερινές εμπειρίες των νέων ανθρώπων που εξέφρασε με αυθόρμητο και αυθεντικό τρόπο τα προβλήματα, τις αναζητήσεις και ανησυχίες, τα όνειρα και τους αγώνες τους.

Καταλήξαμε στο συμπέρασμα ότι και οι δύο αυτές προσεγγίσεις έχουν μια δόση αλήθειας, δεν είναι, όμως, από μόνη της η κάθε μία αρκετή, ώστε να παρουσιάσει μια εικόνα του φαινομένου της ροκ στην πολυπλοκότητά του. Μια ολοκληρωμένη μελέτη του φαινομένου πρέπει να λαμβάνει υπ' όψη της και να αντλεί στοιχεία και από τις δύο. Πέρα, όμως, από τις δύο αυτές απόπειρες ερμηνείας, υπάρχει ένας άλλος δρόμος, μέσω του οποίου μπορούμε να αναζητήσουμε τα στοιχεία και τους τρόπους με τους οποίους η ροκ μουσική σχετίζεται με την αναζήτηση του κάθε ατόμου και την κατασκευή της ταυτότητάς του. Αυτός ο δρόμος είναι η εξέταση ενός εκ των δύο βασικών υλικών της ροκ μουσικής, της στιχουργικής της (το άλλο είναι, βέβαια, οι μουσικές φόρμες).

Σε αυτό το τρίτο, λοιπόν, κεφάλαιο της εργασίας θα επιχειρήσουμε να παρακολουθήσουμε την αναζήτηση του ατόμου και την προσπάθειά του να κατασκευάσει μια ταυτότητα και μια εικόνα του εαυτού του μέσα στον κόσμο καταφεύγοντας στους στίχους των τραγουδιών.²⁵ Θα ανιχνεύσουμε κάποια σταθερά μοτίβα της ροκ θεματικής που έχουν να κάνουν με το ζήτημα της ατομικής ταυτότητας και θα προσπαθήσουμε να βρούμε μέσα στους στίχους τις κύριες μορφές που πήρε αυτή η

²⁵ Θα παραθέσουμε στίχους από τραγούδια συγκροτημάτων διαφορετικών περιόδων και ειδών της ροκ μουσικής, ώστε να δείξουμε ότι οι θεματικές ενότητες που θα εντοπίσουμε αποτελούν γνώρισμα της ροκ στιχουργικής και παραμένουν σταθερές παρά τις όποιες μορφές και παραλλαγές παίρνει το ροκ ανά περιόδους. Για το λόγο αυτό, εκτός από το όνομα του καλλιτέχνη και τον τίτλο του κομματιού, θα δηλώνεται, επίσης, ο δίσκος και η χρονολογία κυκλοφορίας του.

αναζήτηση και να οδηγηθούμε σε κάποια γενικά συμπεράσματα για τη σχέση της ροκ στιχουργικής και τη διαμόρφωση της ατομικής ταυτότητας.

3.1. Το υπαρξιακό ερώτημα και η αγωνιώδης προσπάθεια απάντησής του

Το αιώνιο ερώτημα και πρόβλημα της ύπαρξης του ατόμου που εκφράζεται με την ερώτηση «ποιος είμαι;» και η διαρκής αναζήτηση μιας απάντησης σε αυτό συναντιούνται συχνά στους στίχους των ροκ τραγουδιών. Συνδεδεμένη στενά με τους νέους ανθρώπους η ροκ μουσική ήταν αναπόφευκτο εξ' αρχής να εκφράσει μια απ' τις πιο βασικές ανησυχίες, ίσως την πιο επιτακτική, της ηλικίας αυτής. Αυτή είναι η ανάγκη του ατόμου να κατασκευάσει μια ταυτότητα και μια εικόνα του εαυτού του και να δώσει νόημα στην ύπαρξή του μέσα στον κόσμο.

Χαρακτηριστικοί είναι οι στίχοι του κομματιού *Find myself* του Eric Clapton, όπου δηλώνεται άμεσα πως καμία σχέση ή επαφή με τους άλλους δεν έχει σημασία, εφ' όσον το άτομο δεν έχει βρει τον ίδιο τον εαυτό του. Αν πρώτα δε συμβεί αυτό, τότε παραμένει και θα είναι πάντα μόνο του.

I had to find myself

I had to find myself

No use looking for no one else

I'll be alone till I find myself

(Eric Clapton, *Find myself*, *Reptile*, 2001)

Την ανάγκη συνάντησης του ατόμου με τον εαυτό του, με μια αυθεντική εικόνα του πέρα από οτιδήποτε πλαστό και ψεύτικο, εκφράζουν στίχοι, όπως αυτοί παρακάτω του Kid Rock με τη συνεχή επανάληψη και αναφορά κι εδώ της λέξης «*myself*».

I 've been sitting here

Trying to find myself

I get behind myself

I need to rewind myself

(Kid Rock, *Only god knows why*, *Devil without a cause*, 1998)

Η ανάγκη κατασκευής μιας ατομικής ταυτότητας γίνεται ακόμα πιο επιτακτική από το γεγονός ότι το άτομο δε βρίσκει κάποιο νόημα στον κόσμο και δε δύναται να δικαιολογήσει την ύπαρξή του. Η υπαρξιακή αυτή αγωνία που βιώνει το οδηγούν στο συναίσθημα της, γνωστής από το διήγημα του Sartre, ναυτίας, που κορυφώνεται, όταν το άτομο συνειδητοποιεί ότι είναι ριγμένο σε έναν κόσμο χωρίς κανένα απολύτως νόημα και σκοπό.

Riders on the storm

Riders on the storm

Into this house were born

Into this world were thrown

Like a dog without a bone

An actor all alone

Riders on the storm

(Doors, Riders on the storm, L.A. Woman, 1971)

Now I'm a seasick sailor on a ship of noise

I got my maps all backwards and my instincts poisoned

In a truth blown gutter full of wasted years

Like blown out speakers ringing in my ears

Oh it's nausea, oh nausea, and we 're gone

(Beck, Nausea, The information, 2006)

3.2. Το άτομο ως «ξένος»

Το άτομο, ιδιαίτερα στη νεανική του ηλικία που ακόμα δεν έχει διαμορφωθεί, νιώθει να βρίσκεται σε έναν κόσμο που δεν μπορεί να εξηγήσει και που πολλές φορές τον αντιλαμβάνεται ως εχθρικό. Μην έχοντας διαμορφώσει την προσωπική του ταυτότητα και μη όντας ικανό να αναπτύξει μια σαφή και ικανοποιητική σχέση με το περιβάλλον και τα άλλα άτομα γύρω του, βιώνει την ύπαρξή του σαν «ξένος». Ο «*complete unknown*» χαρακτήρας που περιγράφει ο Bob Dylan στο *Like a rolling stone* δίνει μια ενδεικτική εικόνα του ατόμου που αισθάνεται «ξένος» και δε βλέπει τον κόσμο καθόλου σαν το σπίτι του.

How does it feel?

How does it feel?

To be on your own

With no direction home

Like a complete unknown

Like a rolling stone

(Bob Dylan, Like a rolling stone, Highway 61 revisited, 1965)

Οι σχέσεις των ατόμων καθίστανται προβληματικές, αφού δεν υπάρχει σημείο επαφής μεταξύ τους. Στο τραγούδι του Leonard Cohen *Stranger song* οι συναναστροφές της ζωής του ατόμου παρουσιάζονται σαν «ξένου», «*I told you when I came I was a stranger*», ενώ τελικά αποδεικνύεται ότι το ίδιο το άτομο είναι ο «ξένος», «*It is you, my love, it is you who are the stranger*» (Leonard Cohen, *Stranger song, Songs of Leonard Cohen*, 1967).

Στο κομμάτι «Perfect stranger», επίσης, των βρετανών Deep Purple, δηλώνεται η πίστη ότι τα άτομα μπορούν μόνο να είναι ξένα μεταξύ τους.

I know I must remain inside this silent well of sorrow

.....

And if you hear me talking on the wind

You 've got to understand we must remain

Perfect strangers

(Deep Purple, Perfect strangers, Perfect strangers, 1984)

Για το στιχουργό των Doors, Jim Morrison, τα πάντα γύρω είναι άσχημα και ανυπόφορα, όταν το άτομο νιώθει τον εαυτό του σαν «ξένο» και αυτή η χωρίς νόημα ύπαρξη κάνει το «τέλος» να φαντάζει σαν κάτι ευκταίο ή φιλικό.

People are strange when you 're a stranger

Faces look ugly when you 're alone

Women seem wicked when you 're unwanted

Streets are uneven when you 're down

(Doors, People are strange, Strange days, 1967)

This is the end, beautiful friend

This is the end, my only friend, the end

.....

Can you picture what will be?

So limitless and free

(Doors, The end, The Doors, 1967)

Το χάσμα που χωρίζει το κάθε άτομο από τα υπόλοιπα είναι, λοιπόν, τέτοιο που δεν τους επιτρέπει να μπουν το ένα στη θέση του άλλου και να αναπτύξουν μια σχέση ουσιαστική. Διαβάζουμε ξεκάθαρα στους στίχους των Portishead:

Did you realize, no one can see inside your view

Did you realize, for why this sight belongs to you

(Portishead, Strangers, Dummy, 1994)

Χαρακτηριστικό είναι και το τραγούδι των Red Hot Chili Peppers *Under the bridge*, όπου ο ήρωας μόνος και «ξένος» σε σχέση με όλους τους άλλους βλέπει σα μοναδική του επαφή και παρηγοριά την ίδια την πόλη, στην οποία ζει.

Sometimes I feel like I don't have a partner

Sometimes I feel like my only friend

Is the city I live in, the city of angels

Lonely as I am, together we cry

.....

It's hard to believe that there's nobody out there

It's hard to believe that I'm all alone

At least I have her love, the city she loves me

Lonely as I am, together we cry

(Red Hot Chili Peppers, Under the bridge, Blood sugar sex magik, 1991)

Είδαμε, μέσα από κάποια χαρακτηριστικά παραδείγματα, πώς η ροκ στιχουργική έχει εκφράσει την εικόνα που πολλές φορές έχει για τον εαυτό του το άτομο σαν «ξένο» που δε βρίσκει διόδους επικοινωνίας με τους γύρω του και δε βλέπει κάποια αξία ή νόημα στην ύπαρξή του. Όλα αυτά το κάνουν να εκφράζει συνεχώς την ανάγκη του για ένα «καταφύγιο», στο οποίο θα μπορέσει να διαμορφώσει τη δική του ξεχωριστή ταυτότητα και να μη χαθεί μέσα σε αυτόν τον άγνωστο κόσμο.

A storm is threatening my very life today

If I don't get some shelter I'm gonna fade away

(Rolling Stones, Gimme Shelter, Let it bleed, 1969)

How many deaths will it take 'till we know that too many people have died?

The answer, my friend, is blowing in the wind

(Bob Dylan, Blowing in the wind, The freewheeling Bob Dylan, 1963)

We can be together, you and me, we should be together

We are all outlaws in the eyes of America

In order to survive we steal, cheat, lie, forge, fred hide and deal

We are obscene lawless hideous dangerous dirty violent and young

.....

We are forces of anarchy and chaos

Everything they say we are, we are

And we are very proud of ourselves

Up against the wall, tear down the walls

(Jefferson Airplane, We can be together, Volunteers, 1969)

Σαν σύννεφα που θολώνουν το τοπίο και κάνουν ακόμα δυσκολότερο το έργο του ατόμου να σχηματίσει ελεύθερα τη δική του εικόνα παρουσιάζουν οι Creedence Clearwater Revival τις παραστάσεις και τα πρότυπα που προσφέρει η κοινωνία και αναρωτιούνται πότε και με ποιον τρόπο θα σταματήσουν να υπάρχουν αυτά τα εμπόδια στην ελεύθερη ανάπτυξη του ανθρώπου.

Long as I remember the rain been coming down

Clouds of mystery pouring confusion on the ground

Good men through the ages trying to find the sun

And I wonder, still I wonder who will stop the rain?

(Creedence Clearwater revival, *Who will stop the rain*, *Cosmo's factory*, 1970)

Η κριτική και η αμφισβήτηση των αξιών, των προτύπων και ολόκληρου γενικά του μοντέλου της σύγχρονης ζωής είναι το θέμα που κυριαρχεί καθ' όλη τη διάρκεια του δίσκου *The Wall* των Pink Floyd. Ο στηριγμένος στα καπιταλιστικά αποκλειστικά κριτήρια τρόπος ζωής παρουσιάζεται εύθραυστος και με πολύ αβέβαια θεμέλια. Διαβάζουμε τους στίχους του κομματιού *Thin ice*:

If you should go skating on the thin ice of modern life

Dragging behind you the silent reproach of a million tear stained eyes

Don't be surprised when a crack in the ice appears under your feet

You slip out of your depth and out of your mind with your fear flowing out behind you

As you claw the thin ice

(Pink Floyd, *The thin ice*, *The wall*, 1979)

Η αμφισβήτηση και η επίθεση στο κατεστημένο σύστημα ξεκινάει από τον ίδιο το θεσμό της εκπαίδευσης που είναι ο κύριος μηχανισμός της διάδοσης των μηνυμάτων του συστήματος αυτού. Το συνθηματικό ρεφρέν του *Another brick in the wall* είναι πασίγνωστο και αντιπροσωπευτικό.

We don't need no education

We don't need no thought control

No dark sarcasm in the classroom

Teachers leave those kids alone

(Pink Floyd, *Another brick in the wall part 2*, *The wall*, 1979)

Η αντιπαράθεση του ατόμου που επιδιώκει να δημιουργήσει τη δική του ταυτότητα και υποκειμενικότητα με το κοινωνικό περιβάλλον που θέλει να περάσει τα δικά του πρότυπα είναι παρούσα σε κάθε εποχή και είναι χαρακτηριστικό γνώρισμα κάθε νέας γενιάς. Βασικό στοιχείο του πανκ ξεσπάσματος στα μέσα της δεκαετίας του '70 είναι η έκφραση ενός αχαλίνωτου ατομικισμού σε συνδυασμό με την καταστροφή κάθε κοινωνικής σύμβασης που στέκεται εμπόδιο σε αυτόν. Οι Sex Pistols εξέφρασαν με αποκαλυπτικό τρόπο και τις δύο αυτές πτυχές της κουλτούρας του πανκ.

I 've got no emotions for anybody else

You 'd better understand I'm in love with myself

Myself, my beautiful self

(Sex Pistols, No feelings, Never mind the bollocks here's the Sex Pistols, 1977)

I am an antichrist, I am an anarchist

Don't know what I want but I know how to get it

I wanna destroy passerby

(Sex Pistols, Anarchy in the U.K., Never mind the bollocks here's the Sex Pistols, 1977)

Ο ροκ στίχος, έχοντας ενσωματώσει και την επιρροή που άσκησε η ανάδυση του πανκ και της νοοτροπίας του, παραμένει βασικό μέσο για την έκφραση των αντιρρήσεων και της δυσαρέσκειας των ατόμων απέναντι στο κοινωνικό κατεστημένο που τους βάζει εμπόδια στην ελεύθερη αυτοανάπτυξη και τον αυτοκαθορισμό τους. Από τα δημοφιλέστερα συγκροτήματα, παρά τη σύντομη καριέρα τους, της μετά πανκ εποχής είναι οι Joy Division. Διαβάζουμε στους στίχους του τραγουδιστή τους, Ian Curtis:

This is a crisis I knew had to come

Destroying the balance I kept

.....
Is this the role that you wanted to live?

(Joy Division, Passover, Closer, 1980)

Η απόρριψη των κοινωνικών προτύπων, ρόλων και επιταγών βρίσκει μια από τις χαρακτηριστικότερες και άμεσες εκφράσεις της στους στίχους του συγκροτήματος με το χαρακτηριστικό όνομα Rage Against The Machine. Εδώ η ανυπακοή γίνεται οργισμένο σύνθημα που επαναλαμβάνεται συνέχεια.

Fuck you, I won't do what you tell me!

(Rage Against The Machine, Killing in the name, Rage Against The Machine, 1992)

3.4. Η ανάγκη για ελευθερία στο επίκεντρο της ροκ στιχουργικής

Έχει φανεί από τα παραπάνω ότι η επιτακτική ανάγκη του ατόμου να κατασκευάσει την ταυτότητά του, να σχηματίσει μια ικανοποιητική, αυθεντική εικόνα του εαυτού του και να νοσηματοδοτήσει το ίδιο τη θέση του μέσα στον κόσμο είναι αναπόφευκτα συνδεδεμένη με την ανάγκη για ελευθερία. Τόσο στο προσωπικό, όσο και στο κοινωνικό επίπεδο η διαμόρφωση της ταυτότητας του ατόμου είναι συνδεδεμένη με την αποδέσμευση από τα υπάρχοντα πρότυπα.

Σε κάποιες περιπτώσεις η ελευθερία σχετίζεται με την προσπάθεια καθορισμού της ταυτότητας συγκεκριμένων ομάδων που μπορεί να συστήνονται με κριτήρια ηλικιακά. Οι νέες γενιές πάντα καθορίζονται και διαμορφώνονται σε σχέση με τα δεδομένα των παλαιότερων, τα οποία αμφισβητούν και θέλουν να αντικαταστήσουν με τις δικές τους αξίες. Έτσι, ροκ τραγούδια, όπως το *My generation* των The Who, κατέληξαν να είναι σύμβολα μιας συγκεκριμένης γενιάς, η οποία είχε εντελώς διαφορετική αντίληψη των πραγμάτων από τις προηγούμενες και από τις οποίες διεκδικεί την ελευθερία και την πλήρη ανεξαρτησία της.

People try to put us down

Just because we get around

Things they do look awful cold

I hope I die before I get old

This is my generation

My generation, baby

(The Who, My generation, My generation, 1965)

Η ηλικία της εφηβείας είναι αυτή στην οποία το άτομο νιώθει να είναι απεριόριστες οι προοπτικές που του ανοίγονται για την εξέλιξή του και δεν είναι διατεθειμένο να δεχτεί κανενός είδους περιορισμούς της ελευθερίας αυτής και υποδείξεις για το πώς θα διαμορφωθεί.

I'm eighteen and I don't know what I want

Eighteen I just don't know what I want

Eighteen I 've got to get away

I 've got to get out of this place

I 'll go running in outer space

(Alice Cooper, Eighteen, Love it to death, 1971)

Η επιδίωξη της ελευθερίας, φυσικά, δεν είναι χαρακτηριστικό μόνο των νέων ανθρώπων, αλλά του κάθε ατόμου που θέλει να χτίσει τη δική του εικόνα και να διαμορφώσει τη ζωή του όπως θελήσει και επιλέξει. Η ταυτότητα του ατόμου δεν είναι κάτι σταθερό και αμετάλλακτο, αλλά κάτι που το άτομο το αναζητά, το κατασκευάζει και το ανακατασκευάζει καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του. Η ελευθερία, που είναι προϋπόθεση για το γνήσιο χαρακτήρα όλων αυτών των διαδικασιών, αποτελεί βασικό θεματικό τόπο της ροκ στιχουργικής, η οποία εκφράζει έτσι την ουσιαστική αυτή ανάγκη του ατόμου και επηρεάζει εκ νέου τη διαμόρφωσή του. Το γεγονός αυτό φαίνεται στις συνεχείς διακηρύξεις μέσα στους στίχους των ροκ τραγουδιών της αξίας της ελευθερίας και της θέσης που κατέχει για την ολοκλήρωση του ατόμου.

Ο Lou Reed γράφει σχετικά:

Yes I'm a mother nature's son

And I'm the only one

I do what I want and I want what I see

To only happen to me

I'm so free, I'm so free

(Lou Reed, I'm so free, Transformer, 1972)

Παρομοίως, οι Lynyrd Skynyrd αναφέρουν:

For I must be travelling on now

'Cause there's too many places I've got to see

.....

‘Cause I’m as free as a bird now

And this bird you cannot change

(Lynyrd Skynyrd, Free bird, Pronounced Leh-nerd Skin-nerd, 1973)

Με εμφατικό τρόπο τονίζουν τη δύναμη και τη λαχτάρα τους για ελευθερία και οι Rolling Stones:

I’m free to do what I want any old time

So love me, hold me, love me, hold me

I’m free any old time to get what I want

(Rolling Stones, I’m free, Out of our heads, 1965)

Το άτομο διεκδικεί την ελευθερία να διαμορφώνει και να αναδιαμορφώνει την ταυτότητα και την προσωπικότητά του όπως αυτό επιλέγει. Πολλές φορές έχει εκφραστεί τόσο στη ροκ στιχουργική, όσο και στη γενικότερη ροκ κουλτούρα ότι το άτομο βρίσκει την ολοκλήρωση και την ελευθερία του αλλάζοντας συνεχώς μορφές, πειραματιζόμενο και σε μια κατάσταση διαρκούς αναζήτησης που δεν του επιτρέπει να δει τον εαυτό του σαν κάτι σταθερό και τελειωμένο. *Changeling* είναι ο τίτλος ενός κομματιού των Doors, στους στίχους του οποίου διαβάζουμε:

I live uptown, I live downtown, I live all around

I am a changeling, see me change

(The Doors, Changeling, L.A. Woman, 1971)

Στο έργο του στιχουργού και τραγουδιστή David Coverdale συναντούμε συχνά αυτό το μοτίβο του ατόμου που αναζητά διαρκώς και σε διαφορετικά μέρη τον εαυτό του. Ακόμα κι αν πρόκειται για τραγούδια διαφορετικών περιόδων και διαφορετικών ακόμα συγκροτημάτων στα οποία συμμετείχε, το θέμα της περιπλάνησης προς αναζήτηση της ελευθερίας και του εαυτού είναι πάντα παρόν. Μπορούμε να πάρουμε ως

παράδειγμα το *Soldier of fortune* από την περίοδο που συνεργάστηκε με τους Deep Purple και το *Here I go again* από τη μετέπειτα παρουσία του στους Whitesnake.

I have often told you stories about the way

I lived the life of a drifter waiting for the day

.....

Many times I 've been a traveler I looked for something new

In days of old when nights were cold I wandered without you

.....

But I feel I'm growing older

And the songs that I have sung echo in the distance

Like the sound of a windmill going round

I guess I 'll always be a soldier of fortune

(Deep Purple, Soldier of fortune, Stormbringer, 1974)

Though I keep searching for an answer

I never seem to find what I'm looking for

Oh lord, I pray

You give strength to carry on

.....

And here I go again on my own

Going down the only road I 've ever known

Like a drifter I was born to walk alone

And I 've made up my mind

I ain't wasting no more time

(Whitesnake, Here I go again, Saints and sinners, 1982)

Η προσωπική αυτή αναζήτηση της ελευθερίας δεν αργεί να έρθει αντιμέτωπη με τους παράγοντες που στέκονται απέναντί της και προέρχονται από το κοινωνικό κατεστημένο. Έτσι συνδέεται η αναζήτηση της ελευθερίας με τα ζητήματα που είδαμε στο 3.4, της αμφισβήτησης και ανατροπής των κοινωνικών προτύπων που αποτρέπουν το άτομο από το να διαμορφώσει ελεύθερα και αυτοβούλως την ταυτότητά του. Η ατομική ελευθερία είναι άμεσα συνδεδεμένη με την κοινωνική ελευθερία, γεγονός που έχει κι αυτό κεντρική θέση στη ροκ στιχουργική και έχει εκφραστεί πάρα πολλές φορές.

Η αλλαγή των κοινωνικών συνθηκών που καταργούν την ελευθερία και παρεμποδίζουν την αυτόνομη ανάπτυξη των ατόμων, την επικοινωνία και την αδελφότητα μεταξύ τους είναι ένα θέμα που από πολύ νωρίς έχει τη θέση του στους στίχους των ροκ κομματιών. Ακόμα και αν ο τρόπος προσέγγισης των πραγμάτων διαφέρει, όπως για παράδειγμα ανάμεσα στη φιλειρηνική στάση των Beatles και στο επιθετικό πνεύμα του πανκ, ο μετασχηματισμός της κοινωνίας και του κόσμου παρουσιάζεται σταθερά σαν βασικός στόχος.

You say you want a revolution

Well, you know, we all want to change the world

You tell me that it's evolution

Well, you know, we all want to change the world

(Beatles, Revolution, The white album, 1968)

Κάποια χρόνια αργότερα ένας εκ των βασικών δημιουργών των Beatles, ο John Lennon, θα κυκλοφορήσει το τραγούδι που έχει χαρακτηριστεί μανιφέστο και ύμνος για την ελευθερία. Πρόκειται για ένα κομμάτι στο οποίο ο Lennon οραματίζεται έναν κόσμο απαλλαγμένο από όλα όσα στερούν από τους ανθρώπους την ελευθερία τους. Ο τίτλος του κομματιού είναι *Imagine* και οι άμεσοι στίχοι του το έκαναν δημοφιλές σε όλους τους ανθρώπους που επιθυμούσαν και επιθυμούν έναν κόσμο διαφορετικό.

Imagine there's no countries it isn't hard to do

Nothing to kill or die for and no religion too

Imagine all the people living life in peace

.....

Imagine no possessions I wonder if you can

No need for greed or hunger a brotherhood of man

Imagine all the people sharing all the world

(John Lennon, Imagine, Imagine, 1971)

Υπάρχουν πολλά παραδείγματα τραγουδιών που οι στίχοι τους κινούνται σε ανάλογο κλίμα. Η αναζήτηση της ελευθερίας και το όραμα ενός κόσμου πιο ανθρώπινου είναι θέματα που εμφανίζονται σε κομμάτια σαν το *People have the power* της Patti Smith ή το *Keep on rocking in a free world* του Καναδού Neil Young.

I believe everything we dream

Can come to pass through our union

We can turn the world around

We can turn the earth's revolution

We have the power

People have the power

(Patti Smith, People have the power, Dream of life, 1988)

Από την πλευρά του ο Neil Young θίγει το θέμα ότι δεν είναι όλος ο υπόλοιπος πλανήτης στην κατάσταση που βρίσκεται η δυτική ή αμερικανική κοινωνία και ότι αυτή η διαφορά που γεννά ανισότητες και αδικίες μπορεί να γεννά ακραία φαινόμενα, όπως η βία και ο φανατισμός. Η αλλαγή αυτής της κατάστασης και η πορεία προς έναν καλύτερο κόσμο, όπου θα κυριαρχεί η ανθρώπινη ελευθερία είναι η βάση του τραγουδιού.

We got a thousand points of light for the homeless man

We got a kinder, gentler, machine gun hand

.....

Keep on rocking in the free world

(Neil Young, *Keep on rocking in the free world, Freedom, 1989*)

Είδαμε πώς έχει εκφραστεί μέσα στους στίχους των ροκ κομματιών η ιδέα ότι η ελευθερία, προσωπική και κοινωνική, είναι ο πιο σημαντικός παράγοντας για τη διαμόρφωση της ταυτότητας των ατόμων και την κατασκευή μιας εικόνας του εαυτού τους που να εξαρτάται αποκλειστικά από τα ίδια. Αυτή η έμφαση στην αξία της ελευθερίας είναι το στοιχείο που η ροκ μουσική και κουλτούρα έβαλε σε περίοπτη θέση και προέβαλλε στα άτομα σαν το πιο σημαντικό αγαθό για την ανάπτυξη της δικής τους ταυτότητας και προσωπικότητας.

Πέρα από τις διάφορες συγκεκριμένες μορφές που πήρε κατά περιόδους η ροκ ιδεολογία και αισθητική και από τις διαφορετικές νοοτροπίες που προέβαλλε το κάθε υποείδος της ροκ μουσικής, το σταθερό γνώρισμα της ροκ κουλτούρας, όπως το βλέπουμε και μέσα από τα μοτίβα της στιχουργικής της, είναι η επιμονή στην αξία και τη σημασία της ελευθερίας. Η επιρροή που άσκησε και ασκεί το ροκ σε τόσο μεγάλο αριθμό ατόμων και με τόσο έντονο τρόπο οφείλεται εν πολλοίς στο ότι δεν προσπάθησε να καθοδηγήσει και να επιβάλλει στους οπαδούς του μια συγκεκριμένη ταυτότητα, αλλά στο ότι προέβαλλε τη σημασία της ελευθερίας για τη διαδικασία της κατασκευής της ταυτότητας του καθενός.

Κλείνοντας το υποκεφάλαιο αυτό και ολοκληρώνοντας σχεδόν την παρούσα εργασία, μπορούμε να συνοψίσουμε τη φιλοσοφία και την κυρίαρχη ιδέα του ροκ στον παρακάτω στίχο του Leonard Cohen:

Like a bird on the wire

Like a drunk in the midnight choir

I have tried in my way to be free

(Leonard Cohen, *Like a bird on the wire, Songs from a room, 1969*)

3.5. Το ελληνικό ροκ

Θα αφιερώσουμε λίγο χώρο κλείνοντας την εργασία αυτή σε μια παρουσίαση αυτού που αποκαλείται ελληνική ροκ μουσική, εννοώντας με αυτό την ελληνόφωνη ροκ σκηνή. Όπως είπαμε και στην εισαγωγή, το ροκ στην Ελλάδα δεν απέκτησε ποτέ την τόσο μεγάλη φήμη και δε σημείωσε τη μεγάλη επιτυχία που γνώρισε σε άλλα μέρη του πλανήτη, κυρίως του δυτικού κόσμου. Είναι αλήθεια ότι δεν υπάρχουν και πάρα πολλοί Έλληνες καλλιτέχνες ή συγκροτήματα που να μπορούν ξεκάθαρα να χαρακτηριστούν ροκ, τόσο με τα μουσικά κριτήρια, όσο και με αυτά της κουλτούρας. Αντιθέτως, υπάρχει μια πληθώρα μουσικών που χρησιμοποίησαν ή χρησιμοποιούν ροκ στοιχεία και φόρμες, χωρίς, όμως, να ανήκουν στη ροκ σκηνή. Χαρακτηριστικό του ελληνικού ροκ φαινομένου ήταν εξ' αρχής η προσπάθεια να συνταιριαχθεί η ξένη προέλευση της μουσικής και τα πρότυπά της με στοιχεία της ελληνικής παράδοσης, τόσο μουσικής, όσο και θεματικής, και της ελληνικής πραγματικότητας.

Συνέπεια αυτού είναι το ότι η ροκ μουσική και κουλτούρα στην Ελλάδα δεν απέκτησε ποτέ τις μεγάλες διαστάσεις που απέκτησε στο εξωτερικό και δεν αναγνωρίστηκε ως το κοινωνικό φαινόμενο που επηρέασε μαζικά τις ζωές των ανθρώπων στη δύση. Παρέμεινε και σε μεγάλο βαθμό παραμένει και σήμερα η μουσική έκφραση κάποιων υποομάδων, συχνά συσχετιζόμενων με το περιθώριο της κοινωνίας και πάντα ευρισκόμενων σε αντιπαράθεση με την ελληνική μαζική κουλτούρα. Επομένως, αν θέλουμε να εξετάσουμε συνοπτικά το πώς το ροκ στην Ελλάδα έχει παίξει ρόλο στη διαμόρφωση των οπαδών του, δε θα πρέπει να ψάξουμε να βρούμε την επιρροή αυτή στις μεγάλες μάζες του κοινού, αλλά στα μέλη των ομάδων που βρήκαν σε αυτό την έκφρασή τους. Καλλιτέχνες, όπως ο Παύλος Σιδηρόπουλος και ο Νικόλας Άσιμος, αν και δε γνώρισαν ποτέ την εμπορική επιτυχία, αναφέρονται ως μεγάλες επιρροές στη διαμόρφωση της ταυτότητας συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων και χώρων. Στο τελευταίο αυτό μέρος της εργασίας θα ρίξουμε μια γρήγορη ματιά στο έργο του σημαντικότερου και επιδραστικότερου συγκροτήματος της ελληνικής ροκ σκηνής, των Τρυπών και του στιχουργού τους, Γιάννη Αγγελάκα, προσπαθώντας να βρούμε τα στοιχεία εκείνα που σχετίζονται με τη διαδικασία κατασκευής της ταυτότητας των ατόμων.

Το ότι η ροκ μουσική στην Ελλάδα είναι το σημείο αναφοράς για μικρές και συχνά περιθωριακές ομάδες εξηγεί το γεγονός ότι είναι πολύ σημαντικό θέμα της στιχουργικής της η ανάγκη για τη διαμόρφωση μιας ταυτότητας του ατόμου που να είναι δική του και με την οποία να μπορεί να σταθεί μέσα στον κόσμο και να δηλώσει τη διαφοροποίησή του από ένα περιβάλλον που δεν το αναγνωρίζει. Το αίσθημα του «ξένου» είναι με ακόμα εντονότερο τρόπο παρόν στους οπαδούς της ροκ μουσικής στην Ελλάδα, αφού αυτοί αποτελούν απλώς μια μειονοτική ομάδα. Για συγκροτήματα, όπως οι Τρύπες, που ήταν από τα πρώτα που άρχισαν να παίζουν ροκ μουσική με ελληνικό στίχο, όταν το ροκ όχι μόνο δεν ήταν διαδεδομένο και αποδεκτό, αλλά ήταν και σε πολύ μικρό βαθμό γνωστό στην ελληνική κοινωνία και το ελληνικό κοινό, το αίσθημα της μη επικοινωνίας και της αποκοπής από το περιβάλλον εμφανίζεται συχνά στα τραγούδια τους. Ο τίτλος *Ξένος* του παρακάτω κομματιού είναι εύλογος.

Με σιχαίνονται οι μέρες με σιχαίνονται
Με κοιτάνε σα να βλέπουν κάποιο τέρας
Κι όλες τρέχουνε, θεέ μου, όλες τρέχουνε
Όλες τρέχουν να κρυφτούν μακριά από μένα

Με σιχαίνονται και οι νύχτες με σιχαίνονται
Με κλωτσάν έξω απ' τα ωραία τους λημέρια
Κι όλα καίγονται, θεέ μου, όλα καίγονται
Όλα καίγονται μαζί με μένα

(Τρύπες, Ξένος, Κεφάλι γεμάτο χρυσάφι, 1996)

Ο κατεστημένος κοινωνικός περίγυρος αποπνέει μια εχθρική διάθεση προς κάθε καινούργιο και μη συμμορφούμενο φαινόμενο, καταπιέζει και δεν αφήνει τα άτομα να αναπτυχθούν με το δικό τους δημιουργικό τρόπο. Όσοι νιώθουν ενεργοί και δημιουργικοί, αλλά δε συμβαδίζουν με τα υπάρχοντα πρότυπα απομονώνονται και χάνονται.

Διψάω σαν ψάρι στο βυθό

Κι ασφυκτιώ

Ασφυκτιώ σαν συννεφάκι

Μέσα στον καθαρό ουρανό

(Τρύπες, Διψάω σαν ψάρι στο βυθό, Μέσα στη νύχτα των άλλων, 1999)

Σχεδόν μια δεκαετία πριν το *Δε χωράς πουθενά* αναφέρεται στους ίδιους παραλήπτες.

Τότε τι κρίμα, τι κρίμα, τι κρίμα

Παντού περισσεύεις και παντού ξεψυχάς

Τότε τι κρίμα, τι κρίμα, τι κρίμα

Δε χωράς πουθενά, πουθενά, πουθενά

(Τρύπες, Δε χωράς πουθενά, Εννιά πληρωμένα τραγούδια, 1993)

Το άτομο παραλύει από την αδυναμία του να εκφράσει την ατομικότητα και τη διαφορετικότητά του μέσα στο υπάρχον σύστημα. Στους στίχους του τραγουδιού *Αμνησία* συναντούμε μια εικόνα του ατόμου που θυμίζει τον αποχαυνωμένο και ψυχικά νεκρό ήρωα του *The Wall* των Pink Floyd.

Δεν απορώ, ούτε καταλαβαίνω

Πώς συνεχίζω να υπάρχω με όλα αυτά

Θέλω να βγω από εδώ μέσα κι όμως μένω

Σε μια ομίχλη που ματώνει την καρδιά

.....

Γύρω μου οι σκιές έχουν παγώσει

Κι έχω μείνει με το χέρι απλωμένο

Τι ήθελα να κάνω έχω ξεχάσει

Θα περιμένω, ώσπου να θυμηθώ

Θα περιμένω

(Τρύπες, Αμνησία, Τρύπες, 1985)

Το κοινωνικό περιβάλλον παρουσιάζεται ως κάτι τελείως απόμακρο, ενώ τα άτομα που νιώθουν τη διαφορετικότητα και τη μη συμβατότητά τους με αυτό αναρωτιούνται:

Δε μιλάει κανείς, δεν απαντάει κανείς

Σκιάς βουβές υπνοβατούν πάνω στον πάγο

Ήρθε ο καιρός να μου πεις, είναι καιρός να μου πεις

Τι γυρεύουμε εμείς μέσα στη νύχτα των άλλων;

(Τρύπες, Μέσα στη νύχτα των άλλων, Μέσα στη νύχτα των άλλων, 1999)

Υπάρχει σε αυτούς τους στίχους σαφής η διάκριση μεταξύ του «εμείς» και του «άλλοι». Το «εμείς» είναι ακριβώς τα μέλη της συγκεκριμένης ομάδας, που αποτελεί μειονότητα και έχει συνείδηση της θέσης της αυτής και μιας καλυμμένης περηφάνιας για τη διαφορετικότητά της.

Τελικά, το άτομο καλείται να απεγκλωβιστεί από τις πιεστικές συνθήκες που δεν του επιτρέπουν να κατασκευάσει την εικόνα του εαυτού του σύμφωνα με τις δικές του επιθυμίες και να λειτουργήσει σύμφωνα με τα δικά του θέλω.

Βάλε φωτιά σε ότι σε καίει, σε ότι σου τρώει την ψυχή

Έξω οι δρόμοι αναπνέουν διψασμένοι, ανοιχτοί

Είναι η αγάπη ένα ταξίδι από γιορτή σε γιορτή

Ζήσε μαζί μου στον αέρα, στη φωτιά στη βροχή

Μας περιμένουν άδειες μέρες, ραγισμένοι ουρανοί

Είναι η αγάπη ένα ταξίδι από πληγή σε πληγή

(Τρύπες, Γιορτή, Μέσα στη νύχτα των άλλων, 1999)

Ξεπερνώντας τους περιορισμούς που του επιβάλλονται απ' έξω το άτομο κατακτά την πολυπόθητη ελευθερία, που είδαμε ότι αποτελεί κοινό τόπο της ροκ κουλτούρας, επομένως και στιχουργικής. Η διαμόρφωση της ταυτότητάς του , το νόημα και η θέση που θα πάρει μέσα στον κόσμο είναι πλέον δική του ευθύνη, αφού έχει πλέον απαλλαγεί από κάθε εξωτερικό καταναγκασμό, ακόμα και απ' ότι του έχει παρουσιαστεί σαν αναπόφευκτη μοίρα.

Μ' ένα ζευγάρι λασπωμένες μπότες

Σάλταρα πάνω απ' τη χλωμή μου μοίρα

Κι εκείνη ανήμπορη να με γραπώσει

Μ' έβριζε κι έσκουζε σα γερασμένη σκύλα

Μα σαν τη ρώτησα πώς γίνεται

Να κάνει τάχα πως ζει κάποιος ήδη νεκρός

Δεν πήρα απάντηση, δεν πήρα

Και να 'μαι πάλι εδώ ζωντανός

(Τρύπες, Να 'μαι πάλι εδώ ζωντανός, Κεφάλι γεμάτο χρυσάφι, 1996)

Πλέον, το άτομο που δε συμβιβάζεται με τις επιταγές του περιβάλλοντός του, που αποτελεί μειονότητα και βρίσκεται έξω από το κοινωνικό κατεστημένο, έχει συνείδηση της εικόνας του αυτής, αφού είναι κάτι που επέλεξε και διαμόρφωσε ελεύθερα. Οι χαρακτηρισμοί και οι αποκλεισμοί τους οποίους πιθανόν να υφίσταται λόγω της διαφορετικής αυτής στάσης του, δεν το αγγίζουν, μάλιστα, είναι σε θέση να τους ειρωνεύεται. Ειρωνικοί είναι, λοιπόν, οι στίχοι τραγουδιών, όπως το *Ακίνδυνο τραγουδάκι*, όπου δίνεται η εικόνα που έχουν οι άλλοι για το αποκλίνων άτομο και η στάση τους απέναντί του.

Είναι επικίνδυνοι όλοι αυτοί

Οι ονειροπόλοι, οι χαμένοι, οι τρελοί

Είναι επικίνδυνοι όλοι αυτοί

Οι μεθυσμένοι απ' το θεό, οι εθισμένοι στη ζωή

Είναι επικίνδυνοι όλοι αυτοί

Θα έπρεπε όλοι να έχουν ήδη συλληφθεί

(Τρύπες, Ακίνδυνο τραγουδάκι, Μέσα στη νύχτα των άλλων, 1999)

Είδαμε ότι τα θεματικά μοτίβα που έχουν να κάνουν με το άτομο και την κατασκευή της ταυτότητάς του είναι κοινά τόσο στο στίχο της ξένης ροκ μουσικής, όσο και σε αυτόν της ελληνόφωνης σκηνής. Η ανάγκη κατασκευής μια ταυτότητας που θα επιτρέψει στο άτομο να αντιμετωπίσει τα προβλήματα της απουσίας νοήματος και της αποξένωσης που βιώνει μέσα στον κόσμο βρίσκεται ανελλιπώς στο επίκεντρο πολλών τραγουδιών. Το ότι η ελευθερία είναι η απαραίτητη προϋπόθεση για την αυτοπραγμάτωση του ατόμου είναι, επίσης, κοινός τόπος. Αυτό που αλλάζει είναι το πλαίσιο μέσα στο οποίο γίνεται αντιληπτό το ροκ φαινόμενο. Ενώ στο μεγαλύτερο μέρος του δυτικού κόσμου είναι ένα φαινόμενο που επηρέασε και επηρεάζει μαζικά ένα μεγάλο αριθμό ανθρώπων, στην Ελλάδα, η επιρροή του περιορίζεται σε μικρές σχετικά ομάδες, που συνήθως κινούνται στο χώρο του περιθωρίου και της υποκουλτούρας.

Συμπεράσματα

Θελήσαμε μέσα από αυτή την εργασία να προσεγγίσουμε το φαινόμενο της ροκ μουσικής και να κατανοήσουμε από διαφορετικές προοπτικές την αδιαμφισβήτητη επίδρασή του πάνω στο μεγάλο αριθμό των οπαδών του. Πιο συγκεκριμένα, προσπαθήσαμε να καταδείξουμε τις πλευρές εκείνες του φαινομένου που έχουν να κάνουν με τις διαδικασίες αναζήτησης και κατασκευής της ταυτότητας εκ μέρους των ατόμων. Το βασικό ερώτημα που διαπερνά όλη την εργασία είναι το πώς η ροκ μουσική και η κουλτούρα που έχει διαμορφωθεί μαζί της έχει επηρεάσει και συνεχίζει να επηρεάζει τα άτομα στην προσπάθειά τους να δομήσουν μια εικόνα του εαυτού και της προσωπικότητάς τους.

Αρχικά, κάναμε μια επισκόπηση των βασικών θεωριών για το πώς το άτομο διαμορφώνει την ταυτότητά του και αντιλαμβάνεται τη θέση του μέσα στον κόσμο, φυσικό και κοινωνικό, θεωριών προερχόμενων από πολλά και διαφορετικά πεδία. Συμπεράναμε ότι οι πιο επιτυχημένες θεωρίες που έχουν εκφραστεί είναι αυτές που αντιμετωπίζουν το άτομο ως κοινωνικό εαυτό. Το άτομο διαμορφώνεται και αναγνωρίζεται ως κοινωνικό εαυτός μέσα στο σύνολο των σχέσεων και αλληλεπιδράσεών του με το υλικό περιβάλλον και τα άλλα άτομα γύρω του. Μέσα στο πλαίσιο αυτών των σχέσεων, βασικότερες εκ των οποίων χαρακτηρίσαμε τις παραγωγικές, επικοινωνιακές και τις σχέσεις εξουσίας, όπως αυτές διαμορφώνονται μέσα στο κοινωνικό μόρφωμα, είναι που το άτομο σχηματίζει την εικόνα του εαυτού του, δίνει νόημα στον κόσμο και την ύπαρξή του μέσα σε αυτόν.

Έχοντας αυτά στο νου μας προχωρήσαμε σε μία γενική εξέταση της λεγόμενης λαϊκής ή δημοφιλούς κουλτούρας και σε μία ειδικότερη προσέγγιση ενός από τα πιο ενδιαφέροντα και επιδραστικά φαινόμενά της, της ροκ μουσικής. Εντοπίσαμε τις σχέσεις που συνδέουν το ροκ με τη μαζική κουλτούρα και τις καπιταλιστικές συνθήκες της αγοράς και είδαμε τις εμπορικές πλευρές του. Από την άλλη μεριά, προβάλλαμε και την εικόνα που θέλει το ροκ συνδεδεμένο με αντιδραστικά και ανατρεπτικά κινήματα αμφισβήτησης των κατεστημένων αξιών και συστημάτων. Αυτή η εικόνα το θέλει σαν τη γνήσια έκφραση και αυθεντικό προϊόν των ανησυχιών, των προβληματισμών, των οραμάτων και της υποκουλτούρας διάφορων κοινωνικών υποομάδων, όπως οι νέοι άνθρωποι.

Παρουσιάσαμε και τις δύο αυτές προσεγγίσεις ως ερμηνείες που προσπαθούν να εξηγήσουν το γεγονός της τεράστιας απήχησης και επιρροής της ροκ μουσικής στη διαμόρφωση των οπαδών της και καταλήξαμε ότι πρέπει να παίρνονται και οι δύο υπ' όψη, όταν μελετούμε τέτοια φαινόμενα. Η εξέταση των σχέσεων που υπάρχουν μεταξύ των διαφόρων παραγόντων που διαμορφώνουν ένα κοινωνικό φαινόμενο (το υλικό, τρόποι παραγωγής του, αλλά και αποδοχής του από τα άτομα) οδηγεί στην πιο αποτελεσματική κατανόησή τους. Η αντίληψη που προβάλλαμε του ατόμου ως κοινωνικού εαυτού που διαμορφώνεται μέσα από τις αλληλεπιδράσεις του με το περιβάλλον του, δηλαδή τόσο ως δέκτης, όσο και ως ενεργός συμμετέχων, επιτρέπουν μια εξήγηση της επίδρασης του ροκ φαινομένου πάνω στην ταυτότητα των οπαδών του, που λαμβάνει υπ' όψη της το ροκ και σαν μαζικό, εμπορικό αγαθό και σαν αντιεμπορική, πολιτιστική δημιουργία και έκφραση.

Στο τελευταίο μέρος της εργασίας θελήσαμε να δούμε και σε ένα τρίτο επίπεδο τις σχέσεις που μπορεί να έχει η ροκ μουσική με την προσπάθεια διαμόρφωσης της ταυτότητας του ατόμου. Μέσα από κάποια παραδείγματα χαρακτηριστικά της ροκ στιχουργικής τέχνης καταλήξαμε στο ότι η βαθιά επίδραση του ροκ στον τρόπο που τα άτομα δομούν και αναπτύσσουν την εικόνα του εαυτού τους μπορεί να εξηγηθεί και από τα ίδια τα μηνύματα και νοήματα των στίχων των τραγουδιών.

Εντοπίζοντας κάποια σταθερά θεματικά μοτίβα στη ροκ στιχουργική διατυπώσαμε το συμπέρασμα ότι το ροκ είχε και έχει τέτοια δυνατή επιρροή στον τρόπο που τα άτομα φτιάχνουν την ταυτότητά τους και δομούν το νόημα του κόσμου γύρω τους όχι επειδή προσφέρει συγκεκριμένες κατευθύνσεις και υποδείξεις συγκεκριμένων στυλ και τρόπων ζωής, αλλά, αντιθέτως, επειδή αυτό το οποίο τονίζει είναι η προϋπόθεση της ελευθερίας, για να διαμορφώσει το κάθε άτομο τη δική του ταυτότητα. Παρά το γεγονός ότι για μερικά υποείδη της ροκ μουσικής ή σε μερικές περιόδους του ροκ φαινομένου η λεγόμενη ροκ ταυτότητα αποκτούσε συγκεκριμένο περιεχόμενο, το πιο σημαντικό στοιχείο είναι η ρευστότητα, η μη προσκόλληση σε πρότυπα που πλέον δεν καλύπτουν τις ανάγκες του ατόμου, η ελευθερία στην αναζήτηση του εαυτού.

Το μήνυμα που αντλείται από τους σταθερούς τόπους της ροκ θεματικής των στίχων είναι αυτό της απελευθέρωσης από ότι παρεμποδίζει το άτομο να προβεί στην κατασκευή της ταυτότητάς του σύμφωνα με τις

δικές του ανάγκες και επιδιώξεις. Αυτό το πνεύμα της ροκ μουσικής και κουλτούρας που εντοπίσαμε καταφεύγοντας στους στίχους των κομματιών συνετέλεσε ώστε να γίνει η μουσική αυτή τόσο δημοφιλής και το ροκ φαινόμενο να πάρει τόσο μεγάλες διαστάσεις και να συνδεθεί τόσο βαθιά με τις προσπάθειες του ατόμου να οδηγηθεί στην υιοθέτηση και διαμόρφωση της ταυτότητάς του. Πέρα από όλες τις υπόλοιπες ερμηνείες, που εξετάσαμε και που όλες περιέχουν δόσεις αλήθειας και εγκυρότητας, το ροκ είναι στενά δεμένο με το ζήτημα της ατομικής ταυτότητας, καθώς το βασικό μήνυμα που προέβαλλε μέσα από τη στιχουργική του τέχνη ήταν και είναι σε μεγάλο βαθμό και ίσως να εξακολουθήσει να είναι το εξής:

To be yourself is all that you can do!

(Audioslave, Be yourself, Out of exile, 2005)

Βιβλιογραφία

- Αγγελάκας Γιάννης, Σάλια, μισόλογα και τρύπιοι στίχοι, Αθήνα: Α.Α. Λιβάνη, 1995
- Αγγελάκας Γιάννης, Πώς τολμάς και νοσταλγείς τσόγλανε;, Αθήνα: Α.Α. Λιβάνη, 1999
- Αγγελάκας Γιάννης, Για την καρδιά ενός κτήνους 1985 - 2000: στίχοι, συνεντεύξεις και μια αδημοσίευτη συζήτηση με τον Χ. Ιωαννίδη, Αθήνα: Α.Α. Λιβάνη, 2001
- Adorno T., Σύνοψη της πολιτιστικής βιομηχανίας, μτφρ. Λευτέρης Αναγνώστου, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2000
- Adorno T., Horkheimer M., Marcuse H., Lowental L., Τέχνη και μαζική κουλτούρα, μτφρ. Ζήσης Σαρίκας, Αθήνα: Ύψιλον, 2000
- Αλλαμάνης Γιώργος, Δίχως καβάτζα καμιά: Βίος και πολιτεία του Νικόλα Άσιμου, Αθήνα: Α.Α. Λιβάνη, 2000
- Baumeister R.F., The nature and structure of self: an overview, in Baumeister R.F. (ed.) The self in Social Psychology, Philadelphia: PA Psychology Press
- Bennett Tony, Frith Simon, Grossberg Larry, Turner Graeme, Shepherd John (eds.), Rock and Popular Music: Politics, Policies and Institutions, London: Routledge, 1993
- Brewer M.B. and Hewstone M. (eds.), Self and Social Identity, Wiley - Blackwell Publishing, 2004
- Burkitt Ian, Social Selves: Theories of the social formation of personality, London: Sage Publications, 1991
- Cobain Kurt, Τα ημερολόγια του Kurt Cobain, μτφρ. Βασίλης Αυδίκος, Αθήνα: Μεταίχμιο, 2003
- Cottingham John, Οι Ορθολογιστές, μτφρ. Σοφία Τσούρτη, Αθήνα: Πολύτροπον, 2003
- Δηματάτης Ντ νος, 25 χρόνια ελληνικού ροκ, Αθήνα: Α.Α. Λιβάνη, 1992

--, Get that Beat: Ελληνικό ροκ '60 και '70, τόμος Α', Αθήνα: Κατσάνος, 1998

De Curtis A.(ed.), Rolling Stone Illustrated History Of Rock 'n' Roll, Plexus Publishing Ltd, 1992

Dylan Bob, Η ζωή μου, μτφρ. Χίλντα Παπαδημητρίου, Νίκη Προδρομίδου, Αθήνα: Μεταίχμιο, 2003

Foucault Michel, Politics, Philosophy, Culture: Interviews and other writings 1977 – 1984, Lawrence D. Kritzman (ed.), London: Routledge, 1988

Freud Sigmund, Εισαγωγή στην ψυχανάλυση, μτφρ. Πάγκαλος Ανδρέας, Αθήνα: Γκοβόστης, 2005

Frith Simon, The sociology of rock, London: Constable, 1978

Frith Simon and Goodwin Andrew (eds.), On Record: Rock, Pop and the Written Word, New York: Pantheon Books, 1990

Garofalo Reebee, How autonomous is relative: Popular music, the social formation and cultural struggle, in Popular Music, 6, January, 1987 77 – 92

-- (ed.), Rockin' the boat: Mass music and mass movements, Boston: South End Press, 1992

Goodall Jr. H. L., Livin' in the Rock 'n' Roll Mystery: Reading Context, Self and Others as Clues, Carbondale, IL: Southern Illinois University Press, 1991

Gracyk Theodore, Rhythm and noise: an aesthetics of rock, Duhram and London: Duke University Press, 1996

Hall Stewart, Hobson D., Lowe A., Willis P. (eds.), Culture, Media, Language, London: Hutchinson, 1980

Harris John, The last party: Britpop, Blair and the demise of english rock, London: Four Estate, 2003

Hauser Arnold, Κοινωνική Ιστορία της Τέχνης, μτφρ. Τάκης Κονδύλης, Αθήνα: Κάλβος, 1970

- Hewson Paul David, Assayas Michka, Bono, Ο Bono μιλάει για τον Bono
μτφρ. Γιώργος Δημητριάδης, Αθήνα: Μεταίχμιο, 2006
- Jones Steve, Rock formation: Music, Technology and Mass
Communication, Newbury Park, California: Sage, 1992
- Κωνσταντοπούλου Χ., Μαράτου – Αλιπραντή Α., Γερμανός Δ.,
Οικονόμου Θ. (επιμ.), «Εμείς» και οι «άλλοι», Εθνικό Κέντρο
Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα: Τυπωθήτω, 1999
- Laing Dave, The Grain of Punk: An Analysis of the Lyrics, in A.
Mc Robbie (ed.), Zoot suits and second hand dresses: An
anthology of fashion and music, Boston: Unwin Hyman, 1988,
74 – 101
- Marx Karl, Η γερμανική ιδεολογία, μτφρ. Φιλίνη Κ., Αθήνα: Gutenberg,
1974
- Mc Adams Dan, The Person: a new introduction to personality
psychology, Hoboken, NJ: Wiley, 2009
- Moscovici S. and Markova I., The making of modern social psychology,
Cambridge: Polity Press, 2006
- Παλαβός Γιάννης, Το μεταρομαντικό στοιχείο τη στιχουργική του
Morissey, Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία, Πάντειο
Πανεπιστήμιο, 2006
- Παπαστάμου Στάμος, Εγχειρίδιο Κοινωνικής Ψυχολογίας, Αθήνα:
Οδυσσέας, γ' έκδ. 1989
- Πλάτων, Απολογία Σωκράτους, μτφρ. Ν.Ε. Τζιράκης, Αθήνα: Πατάκη,
2002
- Peterson, R. A., Why 1955? Explaining the advent of rock music, in
Popular Culture, 9, 1990, 97 – 116
- Richards Keith with Fox James, Life, London: Weidenfeld & Nicolson,
2010
- Rowe David, Popular Cultures: rock music, sports and the politics of
pleasure, London: Sage Publications, 1995

- Shephers John, Music Consumption and Cultural Self Identities, in
Media, Culture and Society, 8, 1986, 305 – 330
- Shirley David, The History Of Rock ‘n’ Roll, Franklin Watts, 1997
- Shuker Roy, Understanding Popular Culture, London: Routledge, 1994
- Taylor Charles, Sources of the Self, Cambridge: Cambridge University
Press, 2000
- Wicke Peter, Rock music: culture, aesthetics and sociology, Cambridge:
Cambridge University Press, 1990
- Χρηστάκης Νικόλας, Μουσικές ταυτότητες: αφηγήσεις μουσικών και
συγκροτημάτων της ελληνικής ανεξάρτητης ροκ σκηνής, Αθήνα:
Τυπωθήτω, 1991
- Zappa Frank with Occhiogrosso Peter, The Real Frank Zappa Book,
London: Pan Books, 1990

Άλλες πηγές

Altschuler C. Glenn, All shook up: How rock 'n' roll changed America, www.questia.com, ημερομηνία τελευταίας προσπέλασης 2/6/12

Dettmar J.H. Kevin and Richey William, Reading Rock and Roll: Authenticity, Appropriation, Aesthetics, www.questia.com, ημερομηνία τελευταίας προσπέλασης 27/4/12

Horgby and Nilsson (eds.) Rocking the Borders: Rock Music and Social, Cultural and Political Change, www.c-s-p.org, ημερομηνία τελευταίας προσπέλασης 28/5/12

Lane Jane, Keep on rockin' in the free world: The advantages of using Rock and Roll music in teaching Social Studies, www.iac.net, ημερομηνία τελευταίας προσπέλασης 28/5/12

Pratt Ray, Rhythm and Resistance: Explorations in the political uses of popular music, www.questia.com, ημερομηνία τελευταίας προσπέλασης 30/5/12

Sabin Roger, Punk Rock, So What? The Cultural Legacy Of Punk, www.questia.com, ημερομηνία τελευταίας προσπέλασης 2/6/12

Townsend N. David, Changing the world: Rock 'n' Roll Culture and Ideology, Synopsis, www.dtownsend.com, ημερομηνία τελευταίας προσπέλασης 2/6/12

Here, there and everywhere: Rock music, mass culture & the counter culture, halshs.archives-ouvertes.fr, ημερομηνία τελευταίας προσπέλασης 3/6/12

The Social Learning Theory of Julian B. Rotter, <http://psych.fullerton.edu/jmearns/rotter.htm>

www.lyricsfreak.com

www.stixoi.info

Λίστα τραγουδιών

Eric Clapton, Find myself, Reptile, 2001

Kid Rock, Only god knows why, Devil without a cause, 1998

Doors, Riders on the storm, L.A. Woman, 1971

Beck, Nausea, The information, 2006

Bob Dylan, Like a rolling stone, Highway 61 revisited, 1965

Leonard Cohen, Stranger song, Songs of Leonard Cohen, 1967

Deep Purple, Perfect strangers, Perfect strangers, 1984

Doors, People are strange, Strange days, 1967

Doors, The end, The Doors, 1967

Portishead, Strangers, Dummy, 1994

Red Hot Chili Peppers, Under the bridge, Blood sugar sex magik, 1991

Rolling Stones, Gimme Shelter, Let it bleed, 1969

Bob Dylan, Blowing in the wind, The freewheeling Bob Dylan, 1963

Jefferson Airplane, We can be together, Volunteers, 1969

Creedence Clearwater revival, Who will stop the rain, Cosmo's factory, 1970

Pink Floyd, The thin ice, The wall, 1979

Pink Floyd, Another brick in the wall part 2, The wall, 1979

Sex Pistols, No feelings, Never mind the bollocks here's the Sex Pistols, 1977

Sex Pistols, Anarchy in the U.K., Never mind the bollocks here's the Sex Pistols, 1977

Joy Division, Passover, Closer, 1980

Rage Against The Machine, Killing in the name, Rage Against The Machine, 1992

The Who, My generation, My generation, 1965

Alice Cooper, Eighteen, Love it to death, 1971

Lou Reed, I'm so free, Transformer, 1972

Lynyrd Skynyrd, Free bird, Pronounced Leh-nerd Skin-nerd, 1973

Rolling Stones, I'm free, Out of our heads, 1965

The Doors, Changeling, L.A. Woman, 1971

Deep Purple, Soldier of fortune, Stormbringer, 1974

Whitesnake, Here I go again, Saints and sinners, 1982

Beatles, Revolution, The white album, 1968

John Lennon, Imagine, Imagine, 1971

Patti Smith, People have the power, Dream of life, 1988

Neil Young, Keep on rocking in the free world, Freedom, 1989

Leonard Cohen, Like a bird on the wire, Songs from a room, 1969

Τρύπες, Ξένος, Κεφάλι γεμάτο χρυσάφι, 1996

Τρύπες, Διψάω σαν ψάρι στο βυθό, Μέσα στη νύχτα των άλλων, 1999

Τρύπες, Δε χωράς πουθενά, Εννιά πληρωμένα τραγούδια, 1993

Τρύπες, Αμνησία, Τρύπες, 1985

Τρύπες, Μέσα στη νύχτα των άλλων, Μέσα στη νύχτα των άλλων, 1999

Τρύπες, Γιορτή, Μέσα στη νύχτα των άλλων, 1999

Τρύπες, Να 'μαι πάλι εδώ ζωντανός, Κεφάλι γεμάτο χρυσάφι, 1996

Τρύπες, Ακίνδυνο τραγουδάκι, Μέσα στη νύχτα των άλλων, 1999

Audioslave, Be yourself, Out of exile, 2005

20 JAN. 2006

ΠΑΝΤΕΙΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

002000100448